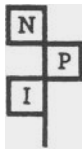

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HONISMERETI ÚTMUTATÓ SZAKKÖRVEZETŐK SZÁMÁRA 15. SZÁM

Szilágyi János

HONISMERET ÉS RÉGÉSZET

NÉPMŰVELÉSI PROPAGANDA IRODA
1973

Szerkeszti

Dr. DÖMÖTÖR ÁKOS
NÉPMŰVELÉSI INTÉZET

Lektorálta

Dr. KABA MELINDA

Az előszót írta

Dr. NOVÁK JÓZSEF

ELŐSZÓ

A honismereti mozgalom összefogja azokat az embereket, akik hazájuk szeretetétől indítatva múltjának és jelenének alaposabb megismerésére törekednek azzal a céllal, hogy a jövőjét felkészültebben, tudatosabban építhessék. Egyben igyekeznek felkelteni és kielégíteni a mozgalmon kívül állók érdeklődését.

A mozgalom hazafiságra, tudatos, szocialista hazafiságra, tehát az egész haza szeretetére és proletárinternacionalizmusra nevel. Szem előtt tartja azonban Kölcsey tanítását: „Az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat... Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet be fényével; s ha egyik helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világítással, állandóul boldogíthassuk.” Ezért – ha az egész hazában és a dolgozó, a haladásért harcoló emberiség egész világában gondolkodik is –, tagjait arra mozgósítja és abban segíti, hogy szűkebb hazájukat ismerjék meg először jobban, annak az építésén fáradozzanak, s ugyanakkor tudatosuljon bennük az, hogy ezzel egész hazájuk előrehaladását s az egész emberiséget szolgálják, mert a sok-sok, egy-egy helyhez kötött „parányi lámpa” együtt és összefogva az egész országot világíthatja meg. Maga a „honismeret” szó is ezt a kettősséget – és ugyanakkor az egységet – fejezi ki: a reformkorban keletkezett kifejezés előtagja, a „hon” ugyanis egyaránt jelent hazát és szűkebb környezetet, otthont.⁺

⁺A „Magyar értelmező kéziszótár (Bp. 1972, MTA) szerint: „hon fn irod l. Haza, szülőföld (rég.Otthon /-honn „otthon”/,, „honismeret fn A hazára v vmely tájegységre vonatk.ismeretek összessége.” (558., illetve 559. lap)

A szűkebb hazát (szülőföld, lakó- vagy munkahely, tájegység stb.) egészében, minden vonatkozásában, „komplexitásában” kell megismernünk ahhoz, hogy tudjuk: mit kell tennünk érte, s tudjunk is tenni érte. A honismeretben tehát nemcsak a múlt-jelen-jövő egységében kell gondolkodnunk és tennünk, hanem – a múltra, a jelenre és a jövőre is egyaránt vonatkoztatva – az adott hely természeti, gazdasági, társadalmi, kulturális stb. jellemzőinek egységében is. A hon ismeretének tehát szerves része az adott hely egykori történetének megismerése, a jelen történetének rögzítése és a jövő „történetének” formálása. A múlt idők történetéhez pedig hozzátartozik a régészet, mely a tárgyi emlékek feltárással és megszólaltatásával a történetkutatás egyik legfontosabb forrásbázisa.

A régészet – tudomány. Szakemberek művelik, intézményei, intézményhálózatai vannak. A mozgalomban viszont lelkes, de nem tudományosan felkészült „amatőrök” tevékenykednek.

Ez nem jelenti azt, hogy e két tevékenység szemben áll egymással, vagy egymásról tudomást nem véve munkálkodik. Együttműködésük, egymás segítése a közművelés, s ezzel a szocialista kulturális forradalom előbbre vitelét szolgálja.

Dr. Szilágyi János jegyzete nagy segítséget ad ahhoz, hogy ez az együttműködés, az egymás segítése hatékonyabb legyen.

Hogy milyen módon történhet az előrelépés, azt a továbbiakban elmondja ő maga. A lényeg, hogy a tudománynak szüksége van a mozgalom széles tömegeire, s nemcsak mint múzeumlátogatókra, olvasókra és hallgatókra, hanem mint olyan aktívakra, akik a maguk erejéhez és felkészültségéhez mérten segíteni tudják a tudomány fejlődését. A mozgalomnak pedig szüksége van a tudományra, amely nemcsak általános ismereteiket bővítheti, tudatukat, személyiségüket formálhatja, hanem úgy adhat nekik segítséget a lakóhelyük, szülőföldjük alaposabb, magasabb szintű megismeréséhez, hogy egyben felkészíti őket arra is, hogy hasznos segítséget tudjanak adni az egészhez: a haza és az emberiség múltjának jobb megismeréséhez.

Mindenképpen hasznos és szükséges ez a jegyzet, s régi hiányt pótol. És szinte szimbolikus jelentősége van annak, hogy éppen Szilágyi János írta meg, a neves muzeológus, az

aquincumi múzeum nyugalmazott igazgatója, aki mint honismereti szakkörvezető tevékenykedik tovább, tehát a maga személyében testesíti meg a tudomány és a mozgalom egységét.

Dr. Novák József

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Vákát oldal]

ALAPELVEK. NÉHÁNY FOGALOM TISZTÁZÁSA. AZ AMATŐR
HELYTÖRTÉNÉSZEK RÉGÉSZETI JELLEGŰ ADATGYŰJTŐ TEVÉKENY-
SÉGÉNEK CÉLJA ÉS AZ ISMERETSZERZÉS. HELYES VISZONY A
HONISMERETI-HELYTÖRTÉNETI MOZGALOM RÉSZTVEVŐI ÉS A TU-
MÁNYOS INTÉZMÉNYEK KÉPVISELŐI KÖZÖTT

Napjainkban egyre inkább gyarapodnak: a helytörténeti szak-
körök, amelyek résztvevénységgként régészeti jellegű adatgyűjtő
munkát is folytatnak. A régészet a történettudomány egyik ága,
amelynek művelésére szakemberek hívatottak. A honismereti-hely-
történeti körökben érvényesülő régészeti adatgyűjtés csak ak-
kor használható a tudományos szakemberek, régészek, muzeológu-
sok számára, ha honismereti gyűjtőink figyelembe veszik a szak-
tudomány képviselői által több alkalommal megfogalmazott köve-
telményeket.

Amint már Gerelyes Ede utalt arra, a honismereti mozgalom
részeként a helyismeret megszerzése, kifejlődéseként pedig a
helytörténeti kutatás jelentkezik. Maga Gorkij fogalmazta meg:
a helyismeret a természet (növényzet, állatvilág, föld, ég) és
a körülhatárolt hely története együttesen.

Kőszegi Frigyes markáns megfogalmazása szerint a régészeti
jellegű honismereti tevékenységet folytató szakkörvezetőknek,
egyéni amatőr kutatóknak, gyűjtőknek szem előtt kell tartaniok:
a régészet ma több mint egyedi tárgyak, unikumok, furcsaságok
gyűjtése; meg kell ezeket szólaltatni, hogy történeti forrás-
értékük érvényesüljön, ne vesszen kárba; e megszólaltatáshoz
nem elegendő, ha a szakember csak innen-onnan szerzett, a föld-

ből szakszerűtlenül kiszedett leletekhez jut, miközben a gyűjtést végző (bár lelkes, áldozatra kész) személy már arra sem emlékszik, hol és miknek a társaságában találta a régészeti tárgyakat. A forrásértéküket így elveszített régiségek alig jelennek többet egy-egy ritka szalvétánál vagy gyufacimkénél. Szabó János figyelmeztetései szintén figyelemre méltóak: a leletkörülmények feljegyzése nélkül a régész szakember előtt is értéktelen, holt anyaggá válik minden iskolai vagy magángyűjtemény; meg kell ismernünk azokat a törvényes kereteket, amelyekben belül ha megmaradunk, a történettudomány hasznára és a magunk örömeire munkálkodhatunk. A földből előkerült minden történeti emléktárgy, minden muzeális lelet tulajdonjoga az államot illeti meg, ezeknek az őrzése, védelme, bemutatása, tudományos értékelése a múzeum feladatát képezi; 1949 után talált régészeti leletekből magángyűjtemény létesítése tilos! (Muzeális leletnek számítanak az edénycserepek, embercsontok, lakógödör vagy régi tüzhely nyomai.)

Magángyűjtemények a konzerválás és a restaurálás követelményeinek sem tudnának eleget tenni; ezért is szem előtt tartandó, hogy a régészeti leleteket csak abban az esetben helyezhetünk el a múzeumok szervezetén kívüli gyűjteményekben, ha a Művelődésügyi Minisztérium erre engedélyt ad (az előfeltételek közül – Szabó János figyelmeztetése nyomán – kiemeljük azt, hogy a legkisebb falugyűjtemények esetében is gondoskodni kell a biztonságos őrzésről). Helytörténeti gyűjtemény (falumúzeum) létesítését, amint erre Gerelyes Ede figyelmeztet, a községi (kerületi) Tanács kezdeményezheti, amelynek javaslatát – a területileg illetékes múzeum egyetértő állásfoglalása alapján – a Művelődésügyi Minisztérium és a Megyei Tanács hagyja jóvá.

A kedvező végső döntésnek az előfeltételei:

a/ Már szervezeten megindult a gyűjtőmunka; b/ a munka és a kiállítási helyiségek már rendelkezésre állnak; c/ a személyi és a költségvetési kereteket biztosították. Gerelyes Ede figyelmeztet arra, hogy a helytörténeti gyűjteményéknél is pontosan és elmaradások nélkül vezetendők a múzeumok ügyrendi szabályzatában elrendelt leltárkönyvek és leíró kartonok; külön-külön leltárkönyvbe irandók be, naplózandók: I. a tárgyak, sze-

mélyi emlékek; II. a fényképek; III. a diapozitívok, fénykép-negatívok; IV. a dokumentumok, személyi visszaemlékezések; V. a nyomtatványok; VI. a könyvtár. A helytörténeti szakgyűjtemény az ideális törekvés! A hobbiból gyűjtött régiségkupac (világháborús sisakok, gyufacimkék, rézmozsarak, kovácspuskák, képeslapok, régi munkakönyvek stb.) még a dilettantizmus szenvedélyének a műve! A történettudományos kutatást viszont akadályozhatja, ha a gyűjtésünk során talált fontos, történeti forrásértékű iratokat (igazolványok, okmányok stb.) nem adjuk át az illetékes levéltárnak, szakszerűbb értékelés lehetővé tétele végett. Az írásos dokumentumok felhasználása vonatkozásában a levéltári törvény az irányadó.

Községi, iskolai gyűjtemény, ill. kiállítás létrehozásához eszerint egyetértés, megállapodás, együttműködés szükséges a múzeumi szakemberekkel, nehogy törvény- vagy történettudományellenes esetek forduljanak elő! (Erre figyelmeztet Szabó János többször idézett munkájában.) Egyáltalán a régészeti jellegű helytörténeti tevékenység csak megfelelő szakirányítás mellett válhat hasznossá minden tekintetben; enélkül jóvátehetetlen tudományos és műkincsbeli károkkal járhat a legjobb szándékkal folytatott tevékenység; viszont a múzeumi szakember irányításával működő helytörténeti szakkör jelentős mértékben segítheti a múzeumi gyűjtő- és értékelő munkát. A múzeumi és műemlékvédelmi törvények figyelembevételével, a hivatásos muzeológus szakemberekkel való együttműködéssel, a régészeti figyelőszolgálat megszervezésével, a leletmentő kötelességek elvégzésével a helytörténeti és a honismereti szakkörök a történettudomány számára hasznos és érdemes szerepet tölthetnek be. A múzeumi szakemberektől bátran kérjenek tanácsot az amatőr gyűjtők, műkedvelő helytörténészek. A muzeológusok útbaigazításai, értékelő tájékoztatásai, szakirodalmi segítsége biztos támpontot ad a honismereti szakkörvezetőnek. Az esetleges helyi kiállításokhoz a múzeumok munkatársai biztosíthatnak kölcsönképpen tárlókat és egyéb eszközöket. A képzett szakembereket kérjük fel a honismereti szakkörvezetők időszerű és módszertani szakelőadások tartására, és ajánlják fel társadalmi munkaként a helytörténész aktivisták bekapcsolódásukat szűkebb hazájuk környékén végzett tudományos feltárásokba, terepbejárásokba.

Azokban a kisebb helységeekben, ahol nincs múzeum, a honismereti-helytörténeti szakkörök, klubok szerepe, erkölcsi kötelessége nagyobb, hiszen a nem létező szakintézmény feladatait is részben pótolni hivatottak. De azokban a városokban is, amelyekben már működik múzeum, levéltár, a szülőföld és a tájegység önkéntes kutatói szintén jelentős szerepet tölthetnek be, mégpedig elsősorban mint múzeum- és műemlékbaráti körök tagjai. Az ilyen köröknek a tevékenysége a következő lehet: a múzeum munkájának, a népszerűsítése, anyagi támogatása, közönszervezés a látogatottság fokozására, közreműködés a tárlatvezetések-nél, történelmi és környezet ismereti előadások, vetélkedők, múzeumi és műemléki séták rendezése, múzeumi kiadványok megjelentetésének támogatása, muzeális tárgyak felderítése, régészeti leletek bejelentése a múzeumokban, megfigyelések a műemlékek állapotáról, veszélyeztetettségéről, esetleges közreműködés a romkertek, rommezők gaztalanításában. Hangsúlyozzuk, hogy amennyiben a múzeumi és műemléki baráti kör egyesületi formában kíván működni, ebben az esetben az egyesületekről szóló 1955. évi 18.sz. tvr. rendelkezései szerint köteles eljárni.

Eszerint a helyes viszony a honismereti-helytörténeti szakkörök (klubok) és hivatásuk végzésére a legmagasabb tudományos fokon felkészített szakemberek (régészek, történészek, levéltári kutatók) között abban az esetben áll fenn, ha a kölcsönös támogatás szellemében dolgoznak vállvetve, egymástól esetleg távol, de egyazon tudományos és erkölcsi célok jegyében. A múzeumi és történész szakemberek létszáma jelenleg még kevés ahhoz, hogy az ország minden pontján résen lehessenek, és valamennyi forrásművet, a régmúlt társadalmak minden tanuságát, eszközét, használati tárgyát megmenthessék településeink múltbeli sorsának és fejlődéstörténetének megvilágítása céljából. A múzeumoknak sok segítségre van szükségük az egész társadalom részéről, hogy köznevelési és szakmai tudományos szempontból fontos feladataikat ellássák.

A szülőföldet, a helyi társadalmak történetét vizsgáló, önkéntes aktivisták ezrei pedig szintén megbecsülést, támogatást érdemelnek a hivatásos történetkutató és gyűjteményeket kezelő intézmények (múzeumok, levéltárak) munkatársai részéről.

A múzeumok, levéltárak, történetkutató intézetek célkitűzéseikben akkor nyernek segítséget az immár közösségek ezreiben tevékenykedő társadalmi munkásoktól, ha szívesen, megértéssel, megbecsüléssel támogatják a honismereti-helytörténeti mozgalmat, és együttműködnek az amatőr gyűjtőhálózat tagjaival. Nagyot vét a régész saját hivatása ellen, ha elefántcsonttoronyba száll fel, vagy lenéző vállveregetéssel viselkedik, amikor lelkes – sőt gyakran nagy tudású – társadalmi aktív kutatótárrsal áll szemben.

KI VÉGEZHET, VEZETHET TÖRTÉNETKUTATÓ, RÉGISÉGFELTÁRÓ ÁSATÁST?

Sohasem szabad szem elől tévesztenünk azt az alapvető elvet: törvény tiltja az engedély nélkül végzett régészeti feltárást; ebben a tekintetben nem mentő körülmény a jószándék vagy a lelkes, önzetlen buzgalom sem. Legutóbb Kőszegi Frigyes figyelemzett tanulmányában arra, hogy egyenlő elbírálás alá esik a pusztá haszonlesésből vagy a gyűjtőszenvedélyből végzett feltárás a leletanyag megmentéséért vállalt leásással, mégha önzetlenül, valamely múzeumnak akarjuk is majdan átadni az előkerült régészeti tárgyakat, mert egyformán károkozás a történetkutatásra, ha a megtalálás körülményeit nem dokumentáljuk a tudományos követelményeknek teljesen megfelelően. A régészeti leletek forrásértékének a megőrzése végett az előkerülés, a rétegben fekvés, a környező lelettárgyak elhelyezésének minden vonatkozása, adata feljegyzendő, sőt felméréssel, fényképezéssel, rajzokkal dokumentálandó. Csak ha képzett szakember van jelen a feltárásnál, ill. közreműködik a muzeális tárgyak, régészeti objektumok tisztázásánál, kiszabadításánál, csak ilyen feltételek mellett áll fenn arra a biztosíték, hogy valamennyi (!) tudományos kíváncsúnak eleget tesznek.

Különben még szakképzett régész sem ásathat az illetékes hatóságok, intézmények engedélye nélkül! Ásatást pedig a Művelődésügyi Minisztériumnak és a Magyar Tudományos Akadémiának

az engedélye alapján szabad végezni! Elinduláskéopen a fővárosi, megyei, ill. a megyei jogú városi Tanács V.B. hozzájárulása szükséges az ásatás engedélyezéséhez. Amint legutóbb Kőszegi Frigyes int, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1963/9.sz. tvr. elrendeli, hogy a földmunkák során felszínre kerülő régészeti tárgyakról haladéktalanul értesítendő a területileg illetékes múzeum, a lelőhelyen a földmunkálatokat abba kell hagyni, hogy a helyszínre érkező régész szakemberek a szükséges, tudományos követelmények által előírt színvonalon örökíthessék meg a lelőköörülményeket és szakszerűen irányíthassák a leletmentő feltárást. Az idevonatkozó paragrafus szószerinti idézést érdemel: „Ha ásatás esetén kívül (valamely munkálatnál) földmunka vagy más ok következtében a föld színe alatt rejlő muzeális tárgy (vagy építmény jelei) kerül elő (mutakoznak), ezt a felfedező – földmunka esetén a munka felelős vezetője (a föld tulajdonosa avagy használója, ill. a munka bármely résztvevője...) köteles 24 óra alatt a megyei múzeumnak vagy az erre kijelölt országos múzeumnak (a közigazgatási hatóságoknak) bejelenteni... (A közigazgatási hatóság a nála tett bejelentést a területileg illetékes múzeumnak haladéktalanul és közvetlenül továbbítani köteles...) ... A múzeum intézkedéséig a lelőhelyet érintetlenül kell hagyni, ill. az ott folyó munkálatokat fel kell függeszteni... Ha a bejelentéstől számított 8 nap alatt (a régebbi rendelet értelmében 30 napig) a bejelentés alapjául intézkedés nem történt, a munkálatokat folytatni lehet, a munkálatok folytatását azonban a megyei, ill. az országos múzeumnak haladéktalanul be kell jelenteni...”

A műemlékvédelmi törvény határozottan leszögezi, hogy minden illetéktelen kutatás a régészeti tárgyak után komoly szabálysértésnek számít, amiért megfelelő, súlyos büntetés jár! Az 1968.évi I.sz. törvény egyébként hatályon kívül helyezte a muzeális tárgyak, létesítmények védelmével kapcsolatos szabálysértésekről szóló 20. paragrafus /1/ bekezdését, és a 17/1968/IV.14. korm.sz. rendelet 157. pontja ahelyett így rendelkezik: „Aki muzeális tárgyakra és muzeális gyűjteményekre, az ásatásokra, továbbá a régészeti és történeti jelentőségű földterületekre vonatkozó kötelességét megszegi, 3000 forintig

terjedő pénzbírsággal sujtható.” (Eszerint a későbbi rendelet rövidítette a régészeti lelőhely fenntartásának az időtartamát, és enyhítette a szabálysértésért járó büntetést is; a korábbi rendeletszöveg eltérő részleteit mi zárójelek közé helyezve idéztük.)

A HONISMERETI ÉS HELYTÖRTÉNETI SZAKKÖRÖK AKTIVISTÁINAK A FELADATA, NAGY JELENTŐSÉGÜ HIVATÁSA

A mozgalom résztvevői, amint legutóbb Kőszegi Frigyes is leszögezte, érdemleges támogatást nyújthatnak a régészet tudományának, a múzeumoknak, ha rendszeresen figyelemmel kísérik az építkezések földmunkáit, és ha régészeti lelet nyomát észlelik, mindjárt értesítik az idézett törvényrészletben felsorolt intézményeket. A földmunkák során előkerülő, rendszerint régi sírokat jelző talajelszíneződés, régi kultúrréteg megfigyelése állandó ellenőrzést kívánna meg. A házalapozási vagy modern csőfektetési árkokat keresztező, szélükkel kísért régi faldarabokra is fel kellene a gondos szemnek figyelnie. A múzeumi szakemberek jelen lehetnek-e minden friss szántásban, valamennyi faültetésnél, homok- és agyagbányászásnál, hogy ott a felszínre kerülő leleteket megmentsék és oltalomba vegyék? E kérdésekre a nemleges választ már megadták azok a múzeumi területet irányító szakemberek, akik fél évszázaddal ezelőtt azt hirdették, hogy leletmentő és figyelő hálózatot kell megszervezni minden faluban a határjáró, érdeklődő, történelmi érzékkel rendelkező emberekből. Márton Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Történeti Múzeum egyik vezetője az 1920-as évek végén meg akarta szervezni ezt a figyelő és leletmentő hálózatot, és ezért mindenekelőtt lelettipusokat ábrázoló, magyarázó, szöveges fali táblákat küldetett szét a községi elöljáróságoknak. A német uralom alól való felszabadulás után mindjárt válaszlevezelő-körlevelek szétküldésével igyekeztek könnyebbé tenni a leletek bejelentését a vidéki figyelő aktívák részéről. Egyuttal

(eredménytelen!) mozgalom indult el azért, hogy az oktatás legalsó fokán tudatosítsák: a régészeti leletek, műkincsek, történeti emléktárgyak megmentése a magyar tudományt és ezen keresztül a magyar nép szocialista vagyonát gyarapítja!

A helytörténeti-honismereti mozgalom csoportjai tehát ezen vonatkozásokban lehetnek elsősorban a szakmúzeumok segítségére, és széleskörű, sőt esetleg mindenhová kiterjedő figyelőszolgálat révén működhetnek közre az ország múltjának egyre mélyebbre ható kutatása előbbre vitelében. A szakkörök tagjai, akik az önkéntes honismereti tevékenységet vállalják, állandó figyelemmel kísérhetik a bányákból kiemelt, földbe került régészeti tárgyakat, az enyhébb magaslatokat a holt folyómedrek közelében, a sílőgödöröket, az árokásásnál kitermelt föld esetleges muzeális értékeit. A szakkörök tagjai és a magára hagyottan figyelő helytörténészek – távol a múzeumi szakemberektől – megmentik azokat a régészeti tárgyakat, amelyek alkalomadtán előkerülnek, de ezen túlmenően rendszeres és módszeres megfigyeléssel a múzeumi szakembereknek külső munkatársaiként viszik előbbre a történetkutatót. Ritkaságok és furcsaságok gyűjtése helyett (!) a történeti kútfőként szolgáló értékeket egyetemlegesen gyűjtjük össze, helyezzük azokat biztonságba, miután jelentettük azoknak az előkerülését. Emellett a helytörténész jegyezze fel írásban, minél pontosabban megfigyeléseit! Természetjárásaink során ne kerüljék el figyelmünket a hegyek között a sziklafaragások, a teljesen simára csiszolt kőfelületek, a bevéssett jelekkel ellátott, bizonyos távolságokban lerakott kötömbök, hátha áldozati helyekkel van dolgunk.

Amennyiben a régész szakember idejében nem juthatott ki a bejelentett lelőhelyhez, a helytörténészre vár némi minimális dokumentáció elkészítése. Feljegyzendő mindenekelőtt a régi sírgödör vagy falmaradvány égtáj szerinti fekvése. A sírgödör vízszintes metszetben téglalap vagy ovális foltként tűnik elő a bolygatatlan, világosabb talaj felületből, barnásfekete vagy halványbarna színben. A tetem melletti lelettárgyak helyeit vázlatosan örökítsük meg papíron! Feljegyzéseink dokumentumértékűek, és a feljegyző kilétének naplóba rögzítésével megőrzik az illetékes múzeum adattárában. Már a történet kutatáshoz is tám-

pontot nyújthatunk, ha a lelőhelyet térképfélén jelöljük, minél nagyobb pontossággal. Utóbbi, magasabb igényű dokumentálási munkához alapot nyerhetünk, ha ilyesféle feladatokhoz előzőleg lemásoljuk környékünk, a történetileg vizsgált terület kataszteri lapjait a Tanács V.B.-nél, ugyanitt a község térképét, az Ármentesítő Társulat régi térképeit. A vízhálózatban bekövetkezett változások, mederbeli eltolódások elemzése ugyanis támpontul szolgálhat az ősi és élő településhelyekre vonatkozóan a gazdálkodás változásának és fejlődésének a megállapításához. Feljegyzésre érdemesek továbbá a kunyhógödörök méretei, Szabó János felsorolása szerint a gödörlakások, készletvermek vagy régi agyagkitermelő helyeknek a nyomai, elsősorban a körte vagy trapéz alakú foltok a talajszinten. Ezeket később hulladékgödörnek használták fel. Ha a gödörféleségből vesszőfonatos fal agyagtapasztásos darabjai, un. paticsdarabok kerülnek ki, ill. tüzelési hely hamus-pernyés foltja sötétlik elő a gödör alján, biztosan putrival van dolgunk. Amennyiben a kunyhónyom teljes kiterjedése tisztázódott, fontos kérdés a kunyhónyom foltjának az alakja, mélysége a mai talaj szint alatt, szélessége.

Ha mód nyílnék a fényképezésre, helyezzünk a sír vagy a régi létesítményre utaló folt mellé általánosan ismert méretű tárgyat. A vele való egybevetés máris elképzelteti velünk a tárgyat, a régi sír vagy gödör méretarányait. Helyezzünk el a fényképezendő objektum mellé egy sorszámot tartalmazó kartonlapot. A sorszámot írjuk feljegyzésünk megfelelő része elé! A tárgyak bevitele a múzeumba gondos csomagolásban történjék! Az együtt talált cserepeket, tárgyakat egyazon zacskóban vagy dobozban őrizzük meg, amíg átadhatjuk azokat az illetékes közgyűjteménynek. A dobozra, zacskóra, ládára, egyéb tárgyra minél konkrétabban jegyezzük fel a lelőhely pontos, részletes adatát, a lelőpont sorszámát, amelyet magunk adtunk neki. Legutóbb Szabó János hívta fel a figyelmet, hogy az edénytöredékek történeti értékét nem feltétlenül azoknak a nagy mérete jelenti. Az apró töredék is érdemes a begyűjtésre, ha díszítés maradt fenn rajta. Az együtt talált emberi csontokat is csomagoljuk együvé, és mentjük meg tudományos közgyűjtemény számára, amennyire régész szakember távollétében kell cselekednünk. Az

emberi csontanyag akkor is figyelemre méltó, ha nem anatómiai váz formájában maradt meg. A csomagolóanyagra rögtön jegyezzük fel pontosan, hol találtuk azokat. Ha nincs módunkban az összes emberi csont megmentése, legalább a koponyát, a medencecsontot, a szegycsontot, a felkarcsontot, a combcsontot mentsük meg, és továbbítsuk szakértők védelme alá, hogy ezeknek az alapján megállapíthassák az elhunyt életkorát, nemét és testalkatát.

A honismereti vagy helytörténeti szakkörök tagjainak végül – a történettudomány előbbre vitele érdekében – az a cselekvési lehetősége is megvan, hogy társadalmi munkával hasznosak lehetnek a régészeti feltárásban. Jelentkezhetnek az illetékes múzeumnál, hogy szeretnének közreműködni bizonyos földmunka végzésével a sírok bontásában, a leletek bemérésénél, ezek szintmagasságának a műszeres meghatározásánál.

AZ ŐSKORI (A RÓMAI KOR ELŐTTI, AZ ÍRÁS NÉLKÜLI TÁRSADALMAKTÓL FENNMARADT) RÉGÉSZETI TÁRGYAK ISMÉRVEI

Valamikor helytelenül az emberiség történetének ezen leg-hosszabb (sok ezer éves) korszakát prehistoriának („történelem előtti korszaknak”) is nevezték. Helyesebb azonban, hogy az őskor egyes szakaszait annak az anyagnak a nevével különböztetjük meg, amelyből először az ékszereket, majd a fegyvereket, végül a szerszámokat újonnan és tulnyomóan készítették. A korszakoknak évszámhatárokkal való meghatározásában azonban jelenleg is még bizonytalanságok állanak fenn; eszerint tartott körülbelül az

Őskőkor (paleolitikum, régibb kőkor): i.e. 500.000-8000 (i.e.);

Közép (átmeneti) kőkor (mezolitikum): i.e. kb.8000-3500 (kb.

6500);

Újabb, későbbi kőkor (neolitikum): i.e. kb 3500 (4000-, 6500-?) -

kb. 2500 (i.e.);

Rézkor: i.e. kb. 2500 - i.e. kb. 1900 (kb. 1800-ig ?);

Bronzkor: i.e. kb. 1800- (1900-? 2000-? 2500-?) i.e. kb. 900,

(1100-ig?);

Korábbi vaskor (hallstatt): i.e. kb. 900- (1100-?) i.e. kb. 400
(300-ig);

Későbbi, újabb vaskor (la Tène): i.e. 400- (300-?) - i.e. 12.

Az őskőkor emberei szerszámaikat, fegyvereiket stb. jellemzően kőből pattintgatással állították elő, de szép számmal készítették azokat csontból és fából is. Az újkőkorból a csiszolás és fűrés jelentette az előrehaladást a kőszerszámok fejlesztése terén. A Sümeg mellett feltárt (újkőkori) bányában agancscsákányokkal fejtették a tűzkőrögöket, a talajt agancs- és kőkapákkal művelték. Eszerint a későbbi korszak folyamán az előző korszakra jellemző anyagból is készítettek még szerszámokat.

AZ ŐSKORI CSERÉPEDÉNYEK (KERÁMIA) FŐBB SAJÁTSÁGAI

Kiégetett agyagedénnyel az őskőkorból még nem számolhatunk, a cserépedény kiégetése a középső kőkor jelentős találmánya (Szabó János). A bronzkor végéig (egyesteknikailag elmaradott népeknél az i.u. 14.sz.-ig?) kézzel alakították, alacsony hőfokon égették ki az agyagedényeket; a kézzel formált agyagedények alsó részén spirális gyűrűk futnak felfelé, mint a „hurkatechnika” folyományai; az edényt kerek agyaghurkákból rakták fel. A kő-, réz- és bronzkori edények alakja általában gömbölyű (talp nélkül); díszítőelemekül betűzdelést, befésülést, textílienymatokat, plasztikus mintákat, mészbetétet, földfestést, agyamázat alkalmaztak. A későbbi kőkorra pontosabban utal az átfűrt, egyenes bütyök (mint díszítés) az edényeken; a dudor átfűrva fülnek is alkalmas lehetett; neolitikus a vékonyfalú, „bomba alakú”, bögre is. A bütykös, dudoros, körömbenyomásos, csöves lábú edények is őskoriak. Ha az urna (hamvveder) ember alakú, a rézkorban az elhunyt ősök jelképével van dolgunk. A sima, bütykös díszű cserépedény a rézkorból eredhet. Az úgynevezett „vonaldíszes kerámia” népe nálunk i.e. 3500 körül tűnt fel. A díszítővonalak hol vízszintesen, hol merőlegesen, hol lépcsőzetesen, hol párhuzamosan haladnak az edényfelületen, ill. szeszélyesen

felvett szögben találkoznak. Az edények kívül általában sárgás-szürkés színűek, belül inkább feketések. Elvértve piros és feketés festésnek nyomai találhatók a cserepeken már ebből a korszakból is Tompa Ferenc szerint. A harangformát utánzó edényeket kedvelő nép Spanyolországból az i.e. II. évezred elején vándorolt be hazánkba, és ezzel kezdődött a bronzkor. Kőszegi Frigyes szerint a csizma alakú és bronzveretes urnák az i.e. II. évezred I. harmadába utalnak.

A felül átfűrt gúla vagy golyó alakú agyagtestek (nagyságuk 5-30 cm) szövósúlyok voltak vagy „tűzkutyák” (edény alá), a tűzhelyeken; a bronzkor I. szakasza óta használatosak. A bronzkor II. szakaszában jellemző díszítmények: a korsókon a has olykor hegyes élben csucsosodik ki, széles, lapos rovátkák (bevések) vonulnak egyenes vonalban vagy girlandszerűen, ezek az edénytesten vagy vízszintesen futnak körül vagy merőlegesen a fenék felé irányulnak. A girlandok ívrészeiben vagy a sraffirozott háromszögekben legtöbbször két-három rovátka fut egymás mellett párhuzamosan; gyakran bordák pótolják azokat. Mélyített pontok is szokták kísérni ezeket a díszítőelemeket. E korszakaszk végén az edénynyak tölcserű; a fülek túlérnek a száj perem fölé, a füleken kivájak mutatkoznak; a száj peremen két öblösítés kiöntőül szolgálhat; homorú kerek pontokat pontok gyűrűje veszi olykor körül. A következő korszakaszkokra divatban marad a hasi részen fellépő ferde barázdálás, hornyolás. A bronzkor nyugati területéről származnak a modern tojástartókkal megegyező kis ivóedények (kerek talppal), a négylábu agyaglapok. Díszítések: fehér anyaggal kitöltött elemek, üresen hagyott rovátkák, vízszintes és merőleges vonalak, koncentrikus körök, voluták, V és W alakú díszítőelemek, lépcsőminták, csíkozott háromszögek, négyszögek és rombuszszerűségek, sakktáblaminták. Az edényfelületet gyakran függőleges vonalakkal osztják kisebb mezőkre, amelyekben szimmetrikusan helyezték el a mintákat.

A bronzeszközök és -fegyverek későbbi szakaszában a púpdíszítés egyre inkább érvényre jutott (már a bronzkor régebbi szakaszában díszítették olykor kis kupokkal, púpokkal, bizonyos korszófajták szegletes hasát, ami által a hasi rész fémszerűen szögletessé vált). A kifejlődött kupokat körös vagy félkörös

barázdálás vette körül, olykor az edény egész hasi részét függőleges barázdálás borítja. A korsók, amforák és tálak szájrere me erősen előugrik. A „házi kerámiában” magas, keskeny edények túlsúlyban. A bronzeszközös kultúra nyugati területein tovább tartott az inkrusztált kerámia: az edénynyakon vagy a hason fehér anyaggal kitöltött sávok futnak körül, a nyak torka rövid és széles, fehér anyagú széles sávval; az ivóedények felül élesen kiszélesednek. Ezen kultúra északi területein szegényesebb a díszítés: néhány kis szemölcs, kupok; a tálak virágcserep alakúak (nyak nélkül).

A bronzeszközök korszakának végső szakaszában az edények vezérformáján hornyolt (barázdált) spiráloktól körülvelt kupok, ill. ferde barázdák (hornyolások) mutatkoznak, közöttük tollszárvékony pálcatagok, gerincek. A fazekaknak hosszú a nyakuk, szájrerejük kiugró. E korszakaszából számolhatunk hordóalakú korsókkal, serlegszerű ivóedényekkel (talppal és vízszintes borda díszítéssel). Sok a miniatüredényke, amelyek gyermekjátékul szolgáltak. A tálakon is spirálkupokat vagy tüskeszerű púpokot (amelyeket koncentrikus barázdálás vesz körül) alkalmaztak díszítésül. A „házi kerámia” díszítése ősrégi: durva beszürkölások, söprü- és fésű huzigálások nyomvonalai. Sok agyag gyermekkereplővel számolhatunk ebből a korszakból, madár és hattyu alakúval is. A késői bronzkorra jellemző a díszítés pontbenyomásos csüngő háromszögekkel vagy a függőleges párhuzamosak közébe karcolt rombusszal, a kettős csonka kup alakú cserépedény, ívelten körülfutó és T formájú bordával vagy körárkos bütykökkel, esetleg ujjbenyomásokkal tagolt, a hason vízszintesen körülmű bordával díszítve.

A lábbal hajtott fazekaskorong használata legkorábban a kelta, ill. a szkita edényművesség készítményein nyilvánulhat meg (Szabó János); a korongolt edények belső felületén vájatok keletkeztek; ezek a koncentrikus bemélyedések a korongolás kísérőjelenségei. A kelta fazekasok díszítésül használták a rácsmintát, amelyet az edény finoman iszapolt felületén helyeztek el. Gyakori a díszítés a vaskor végén a grafitos és színes (vörös és fehér sávokkal) festéssel való kezelés. Találkozhatunk függőleges barázdák sűrű soraival; ezeket esetleg egyenes baráz-

davonalak négyes csoportja ferde szögben metszi. Tört vonalak: és koncentrikus körvonalak is vannak a díszítmények között.

ŐSKORI FÉMTÁRGYAK NÉHÁNY ISMERTETŐJEGYE

Még a bronzkor I. felében is a szerszámok túlnyomóan kőből és csontból készültek. Különben (amint legutóbb Szabó János int) nem a csiszoltság a döntő ismérv ahhoz, hogy egy eszközt a régiebb avagy a későbbi kőkorszakba (esetleg a réz korszakba?) keltezzünk. Ezért pontatlan a „csiszolt” és a „csiszolatlan kőkorszak” kifejezés! Már a jégkorszak őskőkori kultúráiban is végeztek csiszolást csonteszközökön, viszont egyes, későbbi kőkorszakból való eszközökön elmaradt a csiszolás. Egyébként az obszidiánból (a későbbi kőkor nagyon kedvelt kőanyagából) készített fűrészfogakat és sarlófogakat sohasem csiszolták. A szépen csiszolt, ék alakú kőbalták mind a réz- és bronzkorszakból erednek. Kardok a bronzkor derekán tűnnek fel. Ennek a korszaknak a harci bárdjai részben magyar fokosfajtákhoz hasonlítanak. Jellegzetesek a kézvédő spirálkorongok. A kelta sírokban elsősorban ilyen mellékletek várhatók: ollók, összehajtogatott kardok, kardkötő láncsal, zabla, fenőkövek, kar- és lábperecek szaruból, vasból vagy bronzból, gyűrűk, nyakperecek, üveggyöngyök (Banner János figyelmeztetése).

Az őskori ékszerek anyaga azonban nemcsak szaru, vas, bronz, üveg lehetett, de a nemesfémeket is meglepően korán igénybe vették erre a célra; Schlager Károlyné táblázatát közölhetjük:

Az arany	alkalmazása/ egyáltalán/	i.e. 5000	körül	vette	kezdetét;
az ezüst	”	i.e. 4000	”	”	”
a réz	”	i.e. 4200	”	”	”
az ólom	”	i.e. 3500	”	”	”
az ón	”	i.e. 1750	”	”	”
az (olvasztott) vas		i.e. 1500	”	került	valahol

alkalmazásra legkorábban. Számolhatunk az őskorból stb. elektron

és más ötvözetű nemesfém tárgyakkal is. A természetben is gyakran fordul elő az arany ötvözet alakjában, főleg ezüsttel vegyűlten. A 30-40% ezüstöt tartalmazó ötvözet neve ma: elektrón. Az arany-ezüst ötvözetek színe sötétebbtől a fehéres sárgáig menő változatokban várható. Régi ékszereknek, kultikus tárgyaknak gyakran elektrón az anyaga. Ha barna burok rakódott a frissiben talált fémleletre, aranyból nem készülhetett, mert az aranytárgy nem veszti el sohasem a színét a földben. Egyébként a múzeumok az aranytárgyakért általában 15%-kal többet fizetnek a kereskedelmi értéküknél, amivel a jutalmazás lehetőségével élnek!

Sírokban talált rézkarperecek és rézgyűrűk a kő- és rézkor átmeneti korszakába keltezhetnek, hasonlóképpen ezek a sirmellékletek: csüngődísz vadkanagyarból, márványgyöngyök, rézgyöngy a nyakon és a csípő tájékán (Banner János). A bronzkorban lehelyezett sírban (különösen az alföldi típusban) várható ékszerféleségek: hajlított tűk, szív és hold alaku csüngődíszek, átfűrt bronzgombok, többspirálisos karperecek, gyöngyök, üvegéből, pasztárból, agyagból, csontból, kagylóból, bronzcsövek, csüngők átfűrt kőből vagy kagylóból stb. (Banner János). A bronzkorban készültek azok a bronz karperecek is, amelyeknek a keresztmetszete lekerekített háromszög vagy rombusz, díszítésük pedig körívek vagy háromszögek (Schreiber Rózsa). Bronzkori szív alaku csüngők öntött technikával is előfordulhatnak. Ebből a korszakból valók a korongos függő ékszerek koncentrikus barázdákkal; a bronzkor későbbi szakaszából várhatók kis cső alaku aranygyöngyök, golyófejű és levélszerűen kiszélesített nyakú tűk. A már Üllőről ismert csont fuvóhangszer (flóta, 15 cm h., három lyukkal) máshonnan is előkerülhet.

A bronzkor derekán is divatosak a bronz nyakgyűrűk, spirális karperecek, gömbvégű tűk, homorú gombok bronzbádogból, szív alaku lemezek. A szóban forgó korszakban az ékszerek nemcsak a nevet adó fémből készülhettek, de számolhatunk ebből az időből kerek és négyszögletes kis agyaggyöngökökkel is, szarvas, vadkan és farkas átfűrt fogaival is, kőamulettekkel és ilyesféle szegényes ékszeranyagokkal.

ŐSKORI ÉPÍTMÉNYEK, LÉTESÍTMÉNYEK SAJÁTSÁGAIBÓL

A kelták gerendák közé rakott „szárazfalat” emeltek (Radnóti Aladár). A fatörzsek helyét ma már a korhadás nyomai jelezhetik (a mészhabarcsos, kötött falrakást a római kor hozta be hazánkba). Az ős- (népvándorlás, meg a régebbi Árpád-kori) -településeket általában ma már csak földelszíneződések (nagyobb hamus foltok, a tűzhely, kemence égetéses és tapasztásuk sárga agyagfoltjai), cserepek, állatcsontok jelzik a talajon. Az elszíneződések a talajszinten: hol a fekete földkörnyezetben tűnik elő a sárga földfolt, hol pedig megfordítva. A foltok e két lehetőségnek változatai, keveredései is lehetnek. Szabályos kör alaku foltok általában gödör bejáratát vagy karó- és oszloplyukak helyét jelentik. A faszénnel, hamuval keveredett foltok rendszerint tűzhelyek körül mutatkoznak. Kerek gödrök és bennük lelt sártapaszkok rézkori kunyhóra is utalhatnak; cölöp- és karólyukak sorai, let tapasztott padozat bronzkori putrilakás idomát rajzolhatják ki (Banner János). A vékonyabb karólyukak (a helyiség belsejében) szövőszék, asztal, lóca stb. rögzítésébe tartozhattak.

A partfalban előtűnő négyszögű vagy trapéz alaku sötétbarna folt, amelyből esetleg cserépedénytöredékek, csontok peregnek le, ősrégi szemétgödör stb. jelenlétére vallhat (Szabó János). Hajdan letűnt település kiterjedését, idomát, határait állapíthatjuk meg vízpartok, dombvonulatok, szántóföldek helyszíni bejáráásával; a talajszintre vetődött edénycserepek, habarcsszemcsék, paticsdarabkák, üvegtöredékek jelzik és körvonalazzák a régi település jelenlétét. A földelszíneződés, ill. a szétszóródott apró leletek terében a kis emelkedések, dombocskák is támpontot nyújthatnak régi falvak házsorainak a feltevésére (a rommaradványokra rátelepedett por, iszap, televényrétegek magasodnak halmocskákká évszázadok folyamán). A kis (mesterséges) halmok lehetnek sírdombok vagy őrhalmok is; ha a dombot félig betömődött (mesterséges) árok és sánc kombinációja veszi körül, ill. a domboldalban ilyesmi vonul félkörben, őskori falu nyomaival állhatunk szemben (Szabó János).

Már az őskorban számolhatunk fémöntő kemencék felszíni nyomaival: fémalak, a belső tér salakos kéregzése, beolvasztásra szánt edénytöredékek és olvasztó tégelyek kerülnek elő a szomszédságban. Különösen beszédesek a sírok; felismerésük ezért is fontos. A későbbi (újabb) kőkori sírokra jellemző sírmellékletek: a nyak vagy a homlok körül, esetleg a csuklókon kagylógomb füzér kagylóból készített gyöngysor, agyarból előállított csüngő, ill. karperec; az ujjakon csontgyűrű. Gyakran okkerfesték nyomai mutatkoznak a csontvázakon, és a sírgödörökben okkerrögökkel is számolhatunk (Banner János). Rézkori műveltségkörbe utalnak a sírok ilyesféle leletei: gyöngyfüzér a nyakon, a csuklón; átfűrt fog és kagyló a csüngődiszek között; réz- és csontár mint sírmelléklet; gyakran cserépréteg terül el a csontváz alatt vagy felett stb. (Banner János). Szintén a rézkorban kelteznek ilyen sírmellékletek: kova- vagy rézkés férfi-sírokban, meg lapos rézbalta, ellentett élű rézcsákány, nyéllyukas kőbalta stb. A női sírokban jellemzően gyakori a márvány gyöngysor (Banner János). A bronzkor „dunántúli típusú” sírjaiban a nagyobb méretű urna a gyakori, amelyet tállal stb. fedtek le. A szórt hamvas temetkezéseket gyakran kerítették körül kővel, sőt kővel borították le azokat. Jellegzetes sírmellékletek: sodrott bronzcsövecskék, tűk, bronzpitykék, spirálisok, holdacskák, átfűrt kagylók stb. (Banner János).

Az elégetés nélkül földbe helyezett tetem, i.e. kb. 900-ig, kuporított helyzetben fekszik, általában pedig oldalt fektetve temették el, az alvó ember utánzásával. A szkíta, avar és honfoglalás kori magyar lovas temetkezések ismérvei (Szabó János figyelmeztetése):

- A/ A szkíták nem használtak kengyelt;
- B/ Az avar lovassírokban minden esetben megvan a kengyel;
- C/ Az ősmagyarok csak a ló végtagjait, fejét és a lenyúzott bőrét tették le a sírba.

Az emberi csontokkal kapcsolatban egy tévedést kell eloszlatnunk (Szabó János rámutatása alapján). Tisztán a csontvázból (korhatározó kísérő leletek híján) nincs komoly támpont annak megállapításához, vajon értéktelen recens (újkori)-e a csontmaradvány avagy régészeti értékű? A csont mész tartalma

ugyan a halál után növekszik, de még évezredes pontossággal sem következtethetünk tudományos bizonyossággal a sírba helyezés idejére a csontok porladásának a fokából, mert a porladás ütemét a talaj minősége, vegyi anyagtartalma és annak változásai erős mértékben befolyásolják. A modern orvostudomány számunkra hasznos megállapítása: egyéves koráig földbe helyezett tetem 25-30 év során a test szövetanyagával stb. egyformán teljesen elenyészik, vagyis ha a sírgödör alján kis sötét foltot találunk (de csontokat egyáltalán nem látunk), ez a jelenség nem vall feltétlenül jelképes temetkezésre, hanem esetleg elhunyt csecsemő „porhüvelyének” a (megnedvesítő) nyomával állunk szemben.

Kőfalakkal (a római kori kultúrának területünkön való jelentkezése előtt) csak egészen kivételesen számolhatunk a kelták körében; a köveket mindenesetre agyagba rakták, mészhabarcbsba kötéssel a római kor előtt nem találkozunk.

A RÓMAI KORI EMLÉKANYAG FŐBB JELLEGZETESSÉGEI ANTIK ÉPÍTMÉNYEINK, LÉTESÍTMÉNYEINK JELLEMZŐ ISMÉRVEIBŐL

A római kor hazánk földjén a legrövidebb (négy évszázad!) időtartam, de civilizációjával és városias műveltségével telített társadalom élt itt is annak folyamán; ezért viszonylag a legtöbb építészeti, művészeti stb. régészeti emléket hagyta hátra. Érdemleges tehát különválasztani (egyedi sajátosságaira tekintettel is) időszakításunk első négy évszázadának az emlékeit és elősegíteni ezeknek a felismerését, néhány ismertetőjegyük vázolásával, felelevenítésével. A leggyakoribb, legaltalanosabb és először jelentkező emlékfajta a római kori kultúrréteg jeleként a téglá; ezért kezdjük a római kori régészeti anyag szemléjét az égetett agyagból készített építőanyaggal. Az antik téglát a szükségesnél erősebb mértékben égették ki, ezért (közel két évezred múltán is) üvegszerű kemény állapotban találjuk meg, általában vörös, kivételesen

sárgás színben. Csak a római korra jellemző formájuk a peremes téglák; hosszuk 40-50, szélességük kb. 25 cm; a 3-4 cm-re kiugró perem a téglá hosszabbik szélein emelkedik ki; ha pedig nem ép állapotban kerül elő a római kori „tegula”, a mai téglához viszonyítva keskenysége (kb 3 cm-es vastagsága) támpont arra, hogy az apró téglatöredékben is megállapíthassuk a római kori eredetet. A peremes téglákat már nem találjuk tetőfedő funkciójukban, de gyakran csatornák alját burkolják.

Különleges római kori készítmények a félhenger alakú téglák is; a kupcserepeket ma már csak törmelékben várhatjuk el, amennyiben a tetőket fedték velük. Előkerülhetnek a fal oldal-síkjára rögzítve (eredeti alkalmazásuk helyén) a széles, hasáb formájú téglák: belsejük négyyszögű cső, de oldalukon és végeiken is nyílás tátong. A kb 8 cm-es csőtér a melegített levegőt vezette fel a falon a padlófűtési konstrukcióban. Olykor az ilyen (négyoldalú hasáb alakú) csőtéglákat olyan vékony, négyzetes téglalapok helyettesítik, amelyeknek a sarkain egy-egy láb áll („lábas téglá”). A modern formájú téglák a római korban vékonyabbak, de szélesebbek és hosszabbak voltak.

A római kori téglatöredékeknek végső fokon a felületükre nyomott bélyeg a keltező sajátosságuk. Ezért a gyakoribb téglabélyegekről leegyszerűsített áttekintést nyújtunk ezen a helyen is:

LEG I AD = leg/io/ I ad/ iutrix/ = az I. megsegítő légio;

LEG IX AD... = leg/io/ II ad/iutrix/ = a II. megsegítő légio;

LEG III FL... = leg/io/ I7.Fl/avia/ = a IV. flaviusi légio;

LEG X G... = leg/io/ X g/ emina/ = a X. ikerlégio /készítménye/;

L XIII GEM... = l/egio/ XIV.gem/ina/... = a XIV. ikerlégio /műhelyből/;

COH VII BR ANT = coh/ors/ VII. Br/eucorum/ Ant/oniniana = a breucus nép VII. gyalogos segédzászlóalja Antoninus császár korában

(Vigyázzunk, az A, az N és a T betűket egy monogrammá egybekapcsoltan találjuk!)

COH I VLB P = coh/ors/ I Ulp/ia/ P/annoniorum = a pannónok I., Ulp/ius-féle gyalogos segédzászlóalja /az V, L és P megint monogrammá egybeírva!/;

COH I SSS = coh/ors/ I S/urorum/ a/ agittariorum/ S/everiana/ =
a szírek I. íjász segédzászlóalja, Severus császár
nevével kitüntetve

ALA I B... = ala I B/atavorum/ ... = a batávok I. lovas segéd-
zászlóalja /műhelyéből/;

CL FL P... = cl/assis/ Fl/avia/ P/annonica/ ... = a flaviusi
/dunai/ pannóniai flotta /készítménye/;

EXER PANN INF = exer/citus/ Pann/oniae/ inf/erioris = Kelet-
Pannónia hadseregének /a műhelyéből/ /az első betű-
ket monogrammá írták egybe/;

FRIGERIDVS V P DVX = Frigeridus v/ir/ p/erfectissimus/ dux =
Frigeridus lovagrendi férfit, főparancsnok;

LVPICINO TRB =Lupicino tr(i)b/uno/ ... = Lupicinus főtiszt
alatt.

Római kori falrakási módok:

- A/ Tisztán téglából (mészhabarccsal kötve a sorok);
- B/ Váltakozva téglából és kövekből rakott sorok fekszenek egy-
másra (az örölt, oltatlan meszet a falban oltották);
- C/ Tisztán kősorokból tevődik össze a fal, nagyjában vízszinte-
sen elterülő sorokban; esetleg kősorvastag mészhabarcsréteg
váltakozik a kősorokkal;
- D/ Öntött falazási mód: csak a fal két szélét rakták egy-egy
sor szabályos alakú kőből, a belsejét mészhabarcsba bele-
dobált vegyes kőkupaccal töltötték ki;
- E/ Olykor az alapozás köveit agyagba rakottan találjuk;
- F/ Elvértve favázis vályogfalakkal is számolhatunk a római kor-
ból (Radnóti Aladár).

Sok esetben a római és a középkori habarcs nehezen külön-
böztesz meg; az antik fali kötőanyag keményebben összeáll, a
középkori habarcs porlékonyabb, ebben az oltott mész darabos,
csak vékony rétegben kenték a habarcsot a kövek közébe (a kö-
zépkor során).

Ami pedig a jelentősebb római kori építményfajtaikat illeti,
a kőfalas erőd (tábor) alakját többnyire vízszintes felületű
domborulat mutatja a terepen; az őrtornyok omladékai, a rára-
kódott televényfölddel, kis dombokként hívják fel magukra a
figyelmünket; a hidak nyomai a dunai szigetekeken a levert cölö-

pök, kissé megnyújtott öt- vagy hatszög formában helyezve; a cölöplyukak csoportjainak a hossza kb.10, szélessége mintegy 5 m (Radnóti Aladár); a római kori kutak bélése laposan lerakott kövek vagy téglák sorai, ill. kimustrált fahordókat helyeztek egymás fölé, miután kivették aljukat és tetejüket – amiként ma a cementgyűrűket illesztik egymásba. A vízvezetékmű-építmény maradványai: kb. 1 m széles kőfal, belsejében agyagcső (esetleg keskenyebb ólomcső); csatornaszerű építmény, oldalt kőfallal védve, alját téglalapokkal vagy kőlapokkal burkolták, felül kőlapokkal vagy mészhabarcba kötött falréteggel fedték.

Sajátságos a padlófűtési konstrukció: a terrazzóból /égetett téglá zuzalékával kevert mészhabarcból/ készített padozat alatt tartó kis pillérek (egy kőből vagy téglából); ezeket felül szélesebb fejezetlap zárja le. Egyéb padlófajták a római korban: ritkán deszkalapokból, gyakrabban téglából rakva, a gazdagabb házakban mozaikművel díszítik. A mozaikszemcsék méreteiben nagyon eltérőek; a legnagyobbak közel 2 cm^2 nagyok, a legfinomabb (aquincumi) mozaikfigurában 9 szemet olvashatunk meg 1 cm^2 -en belül. A szemeseket finom, gipszszerű anyagba ágyazzák. A lakóházak terében sok esetben találunk festett vakolatdarabokat (elsősorban növényi díszítőelemek vagy mértani díszítés nyomaival), ill. stukkórészeket (leginkább tojásfüzér vagy állati alakok domborképeivel díszítve).

Az antik utak vonulata a terepen kavicssávról ismerhető fel többnyire. Radnóti Aladár azonban figyelmeztet bennünket, hogy ne tévesszen meg senkit sem a kisebb dombháton a kikopás folytán előtűnő diluviális kavicsréteg! A római kori utburkolat a közepén feldomborodik. A településeken kívül vonuló utak felső burkolása kavics, alapozása szabálytalan kövek rétege; utóbbin döngölt homokos földréteg nyugszik; feljebb habarcstra rakott apró kőréteg avagy csak földréteg terül el; az uttest 6-4 m széles (olykor az ágyazás elmarad). A városban belül az utcákat széles mészkőlapokkal burkoltan találhatjuk.

Fazekastelep közelségére sok edénycserép, átégett agyagdarabok, elgörbült, alakjukat veszített téglák vallhatnak. A római kori égetéses sírok földfoltjai: kerek, négyzetes vagy

téglalap alakú elszíneződések. A sírgödör oldalát gyakran fedőtéglákkal, kőlapokkal, esetleg deszkával bélelték ki, ill. esetleg kiégették vagy kitapasztották. Az égetés nélkül eltemetett csontvázakat koporsóban helyezték le. A koporsók vázanyaga: deszka vagy téglá, vagy kőláda, olykor kőfal. A tetem vállainál ruhakapocstű, a medence táján vagy a vállon csatok heverhetnek. Jellemző sírmellékletek: karperecek (fémből, üvegből, ill. csontból); mécs (agyagból, fémből vagy üvegből), érem, játékkocka, zabla, gyöngysor, illatszeres üveg, bronztükrő, orsógomb (agyagból vagy csontból) stb. Korsó és pohár mint együttes ókeresztény elhunyra vallhat.

A RÓMAI KORI HÁZTARTÁSOK HASZNÁLATI TÁRGYAINAK FŐBB ISMERTETŐI

A legegyszerűbb konyhai cserépedényeken (durván iszapolt fazekakon) körömmel vagy pálcikával benyomott vonalas díszítés lephet meg bennünket. Szemcsés fazék peremén hullámvonalas befűrés: még római korral van dolgunk! A cserépedény hasi részén szabad kézzel bevéselt fogaskarcolás „ékesít”: szintén még antik kerámiával állunk szemben (Parragi Györgyi). Szabad kézzel is festhették a cseréptálka peremére a vonalak sorait. Füles korsó oldalán besimított díszítőelemek sűrűje, cseréptál felületén benyomott (homorodó) díszek, cseréptányér alján benyomott levéldisztmény rögtön utal a római korra. „Ráncos”, névbélyeges agyagerleg? „Arcos urna”? Biztosan antik! Teljesen biztosan római korra utalnak a piros mázas, domborműképes cserépedények és töredékeik (terra sigillata, „pecsétés agyag-áru”). A képek (tojásfűzér, állatalakok, emberi alakok stb.) vagy kidomborodnak, (esetleg rárakták azokat az edény külső felületére), vagy homorúan benyomták őket az edény oldalába.

Ezen díszedényrészek mellett a római kor leggyakoribb leletei közé tartoznak a mécses; tulnyomóan égetett agyagból készültek, de elvétve üvegből vagy bronzból is előállították

őket. A méces teste legtöbbször kerek, de várhatók emberi fej, négyszögű idom stb. formájában is. Aljukon gyakran a készítő gyár névbélyege olvasható: Portis vagy Crescens, avagy Octavus. A méces tetőlapján díszítőelemek domborodhatnak: lófej, levél, kör (pontokból), koncentrikus négyszögek pontsorokból stb.

A háztartásban használt tárgyak körében fontos és gyakori leletek az üvegekészítmények is, túlnyomóan és sajnálatosan összetöredezett állapotban. Halvány zöldes színezetüket a bükk-fahamu szódájának az alkalmazásától, szivárvány színeiben játszó, réteges külsejüket a földben, vagyis anyagok támadó hatására nyerték. A mai értelemben vett fehér, áttetsző üveg a római kor találmánya, de ilyen átlátszó üvegtárgy fennmaradása az antikorból a ritkaságok közé tartozik. Sajátságos római kori üvedényformák: golyó alaku palack vagy félgömbszerű test hosszú nyakkal, csonkakúp vagy henger avagy négyszögű hasáb formájú test keskeny, hosszú nyakkal; kis üvegpalack kiöntő szópókával a talpnál (csecsemőetető); hosszú cső, apró, gömbszerű testtel (balsamarium, illatszertartó); lopótökre emlékeztető, két csonkakúpból összetett alakú üvegpalack stb. Öntött üveglap zöldes színezettel? Biztosan antik ablaküveg!

RÓMAI KORI ÉKSZEREK, FÉM- ÉS MŰVÉSZETI TÁRGYAK NÉHÁNY SAJÁTSÁGA

A leggyakrabban előkerülő ékszerféleség a ruhakapocstűk (fibulák). Túlnyomóan bronzból készültek, ritkán ezüsből. Különlleges alakú típusok: korongszerűek (áttört díszítéssel); szárnyas fibulák (a számylapon szintén áttört dísz); tücsök formájúak; T alakúak (hagymaszerű vastagodások a keresztszár végein); ívelten feldomborodó hátú fibulák stb. A szegényebb rétegek ékszerei gagátból (szurokszén), borostyánkőből, üvegből, vasból, bronzból, kőből készültek: a karperecek, gyűrűk, gyöngysorok esetein kívül sokszor inkább amulettekkel van dolgunk; a megrontás és a betegség elleni védelmül főleg a

borostyánkő ékszeranyag segített.

Henger vagy hatoldalú hasáb, vagy laposgömb alakú arany, ill. ezüst lemezből készült csövecské tűnik elénk? Biztosan római kori bullát találtunk; a gyermekek hordták a nyakukban az ilyen antik amuletteket.

Gyakori és jellemző lelet a római korból a terrakotta (égetett agyagból készített) szobrocska is, többnyire istenségek ülő vagy álló figurái. Mészköntáblákon istenek vagy emberek alakjait vésték ki domborműben? Alighanem antik eredetűek az ilyen fogadalmi kőntáblák. A római kori sírkövek feliratai legtöbbször a D.M. betűpárral kezdődnek; jelentésük /D(is) M(ani-bus)/: az elhunytakat védő isteneknek... A fogadalmak teljesítéseként emelt kőöntárlák feliratai ezzel a formulával végződnek: V.S.L.M. = v/otum/ s/olvit/ l/ibens/ m/erito/ = fogadalmát szívesen teljesítette, mert az istenség kiérdemelte...

A DÁK ÉS JAZIG /SZARMATA/ EMLÉKANYAG FŐBB SAJÁTSÁGAI

A dák cserépedényekre jellemző ismérvek: hasasodás, a kihasasodáson ujjbenyomással tagolt szalagdíz; girlandszerű szalag-ornamens (ujjbenyomással); tagolt bütyök; csonka kup alakú és henger alakú edények; félhold alakú, rárakott szalagdíz.

Az ékszerféleségek néhány sajátága: a karperecek kígyófejben végződnek; a fibulák széles kengyelén, közepén borda vonul végig; korongos ruhakapocstű, a kengyel közepén gomb a dísz; gyűrű és karperec, tojásszerű lapításokkal, bemélyítésekkel díszítve.

A szarmata sírok formája négyszög; legkésőbb koporsóba is helyezték a tetemet a jazigok; S alakú, két végükön egy oldalra behajlított vaskapsok mutatkoznak a koporsók végeiben. Általánosan jellemző, hogy gyöngyök kerülnek elő a tetem bokái, csuklóitáján és a nyakánál; jellemző sírmellékletek: ruhakapocstűk, orsógombok, vaskés, lándzsa, kard. A jazigok sajátos hagyatékai a tojás, gömbölyű és csonka kúp alakú

(kalcedon) gyöngyök, főképpen a nagyobb, kerek, gombszerű típusúak; jazig eredetre utalnak az apró, gömbölyű, olykor lapos, kerek, esetleg hengeres cső alakú, különböző színű üveg- és pasztagyöngyök is; a pasztagyöngyök hasábidomának az éleit lecsiszolták; a hordó, cső és egyéb alakú gyöngyök anyaga jellemzően lehet fehéres színű kőzet (kalcium, kalcedon), de gát, lignit és topáz is. Sajátosan jazig a mértani, virág és sziv alakú dísz, a kereszthornyolású hengeres csövecske is, továbbá a patkó formájú aranycsüngő; a jazigok körében leginkább elterjedtek a négy-, hat- és nyolclevelű rozetták. Jellegetesen jazig a kis kerek avagy trapéz alakú csat, ill. szíjvég, valamint a gombos végű kés, a nyélnyulványra huzott csonthenger (mint késnyél), végül a gombok kalcedonból, onyxból vagy borostyánkőből.

Szarmata kori településre elsősorban a méhkas alakú gödrök figyelmeztetnek. E gödrök szája minden esetben kör alakú a hengeres felső rész tetején.

KORÁBBI (RÉGEBBI) KÖZÉPKORI („NÉPVÁNDORLÁS KORI”) LELETEK FŐBB ISMÉRVEI

Az agyagedények származásának a felismeréséhez mindenképp előtérbe kell hozni az elvként kell szem előtt tartanunk: kézzel hajtott korong használata hazánk területén a VIII-XIII. évszázad között igazolt; az ilyen készítmények talpán (középen) – kétforintos méretű – bemélyedés maradt fenn avagy a talpukon perem van (mert a talp szélein a nyers agyag tovább csurgott, miközben az edény kerek emelvényen állott; a bemélyedés a korongtengely átfuródása folytán keletkezett; Szabó János figyelmeztetése).

Pálcikával bevésett dísz a cserépedényeken? Biztosan korai germán készítményekkel van dolgunk. A díszítés fésűs vonalakkal, egyes kutatók szerint, szláv eredetűek. Höllrigl József úgy látta, hogy a hullámvonaldísz keleten a szlávok,

nyugaton a germánok a rómaiaktól vették át, majd mint nemzeti díszítőelemet a szlávok tovább fejlesztették. A római császár korral egyidős germán edényeken várható díszítés: ferdén vonalkázott háromszögek sora; belül üres háromszögek füzére, háromszögek függőleges vonalakra állítva; ferdén húzott egyenesek sora, az edény fenekén egyenlő szárú kereszt vonalkötegekből; apró (koncentrikus) körök; kör pontsorból; kis kupok az edény hasán stb. Az edényformák hagyományosak („ráncos urna”, kettős csonka kúp, henger, gömb, csonka kúp, elliptikus gömb stb.). A rajnai edényipar (a frank korszakban) főleg szürke és kékes-fekete fazekakat gyártott és sakktáblaszerű ornamenssel, kerek és rozettabélyegekkal, hullámvonalakkal (beponcolással) díszített. A Karoling-korban elsősorban szürkésfekete, golyó alakú edény a divatos, meg sárgásfehér fazék (szalagszerű füllel, barnásvörös, ráfestett vonalakkal, a hullámláb egyik fajtájával; gyakori ebben a korszakban a kettős fülű korsó és fazék is, kiöntővel és hullámvonaldíszítéssel, valamint a henger alakú serleg is.

Máig folyó, heves nemzetközi tudományos vita tárgya a régebbi középkori szláv cserépedények és fémtárgyak sajtáságainak körülhatárolása. Vitatlanul szláv (népvándorlás kori) fazekakon .pl. a díszítés: négyes vonalkötegek X alakban metszik egymást, 3-4 hullámvonal vonul egymás fölött, beszürkált pontok sorai ferde vonalakban kísérik egymást.

„NÉPVÁNDORLÁS KORI” FÉMTÁRGYAK NÉHÁNY SAJÁTSÁGA

Sok esetben problematikus a fémtárgyak, sírok hozzákapcsolása meghatározott népek hagyatékához. Így pl. a cseh kutatás a Hampel József-féle ősmagyar emléanyagból IX-XI. századi szláv emlékcsoportot különített ki, ezekkel az ismérvekkel: hullámvonal díszítette cserépedény, halántékgyűrű, „fonott vagy csavart nyakörvek, karperecek és gyűrűk, lapos karperecek, (olykor bekarcolt dísszel), kígyófejben végződő karperecek, lapos-

karperecek (kerek vagy oválisán kiszélesedő végekkel), karperecek visszahajtott véggel, orsók bekarcolt vagy plasztikus díszszel, gömbölyded üveggyöngyök (néha szemekkel), rozetták és sziv alaku csüngők övdíszül, szőlő alaku függők. A zegzug, illetve hullámvonallal és rovátkákkal díszített, kettős kúpidomú orsótípust a német kutatók nem szlávnak, hanem keleti germának ítélik meg, akiknek a hagyatékában az i.u. IV. évszázad óta volt divatban.

A Rajna-vidéki fémipar (a Karoling-korban) hosszú, egyenes, kétélű vaskardokat hozott piacra meg egyélű tőrkeket (bevéssett mértani mintákkal és bronzkúpokkal díszítve), valamint vas harci fejszéket, továbbá kerek, tarkán festett fapajzsokat (középen vasdudorral). Kövekkel díszített állatfejes karkötők és láncszemekből álló fonatok a gótokra jellemzőek (ha ugyan még nem az ősforrást képező szkíták művével állunk szemközt). A „népvándorlás kora” alkotásai még a kerek mellbrossok (bronzalapon tűszerkezet és nemesfém díszlapocska), továbbá a kivájt mélyedésekben vagy kis rekeszekben (amelyeket rárogzított nemesfém szálakkal állítottak elő) féldrágaköveket vagy színes, áttetsző üvegdarabokat helyeznek el (v.ő. a bizánci művészet); a kis rekeszek között aranyszálakból kis spirál- vagy szalagmintákat raktak ki ebben a korszakban; ugyanezen korszak mestereit dicsérik a díszítések madár-, kígyóalakok vagy állatfejek utánzásával stb.

Szabó János megállapítása mégis figyelembe veendő; csontlemezre karcolt ábrázolások (biztosan avar kori leletegyüttesben) avagy lakógödörre utaló földelszineződás (keltező cserepekkel) jelentősebb a történeti kutatás számára, mint kétszeres sima aranylemez, esetleg szórványosan előkerült fülbevaló.

„NÉPVÁNDORLÁS KORI” SIROK ÉS LÉTESÍTMÉNYEK SAJÁTSÁGAIBÓL

A hamvasztásos germán (vandál) sírokban jellegzetes lelet a kard, amelyet minden esetben kétrét hajlítva helyeztek le

oda; gyakori sírmellékletek még: szakállas nyílhegyek, hosszú nyelű olló, pajzsdudor stb.; a női sírokban gyakoriak: nyakpereg, orsógomb, bronzveretes favödör, rómaiás kulcs stb. (Párducz Mihály). A gepida sírokban jellemzően gyakori a zacskóba vagy tarsolyba rakott készség; ezeknek a bőrmaradványai, a csont vagy bronz tarsolyzár és veretek sokszor jól kivehetők. A longobárd (germán) sírokban jellegzetes mellékletek: főleg sokgombos, nagy ruhakapocstűk; a női sírokban gyakori a zsinóron vagy láncon függő bőrtarsoly (fémkorongos előlappal) meg az áttört korongos díszcsüngő, a lemezes félkörfejes ezüst fibulapár, a gyöngy.

Az avar koron belül két fő sírcsoport különül el: préselt lemezes, ill. griffes indás. Utóbbi az avar kor II. szakaszára jellemző. Az avar sírokra jellemző sírmellékletek: csontveretes tegezék, nyílveesszők, íjak, csontbogozók, hasítók, csontszájás tömlők, fenőkövek, csiholók stb. A női sírokban jellegzetes mellékletek: fémveretes pártá, kék vagy zöld üvegesüngős fülbevalók, mellboglárók, karpereg, tojások.

A szláv sírok általánosabb mellékletei leginkább: az s-végű vagy bepödrött hajkarikák, ill. halántékgyűrűk, kétállatfejes karkötők, kis kések.

A KÉSŐBBI (ÚJABB) KÖZÉPKORI LELETANYAG FŐBB ISMÉRVEI (A MAGYAR HONFOGLALÁS KORÁTÓL)

A magyar középkor emlékanyaga fölötti vázlatos szemlénket a honfoglaló magyarság hagyatékának a főbb ismérveivel kezdjük. A honfoglaló magyarok sírjaiban jellegzetesebb mellékletek, leletek: kettős csüngők, sodrott karikák, láncszemekből álló fonat, övről lecsüngő tarsoly (benne acél és kova), kés, tegezben nyilak; fém tárgy lapos állatfejjel (ék alaku szájközzel); sokszor kitöltő lemez kapcsolja össze az ékszer két állatfej alakú végét; a női sírokban gyakori a pártá, merev nyakú ing fémveretei, fülbevaló, nyakban viselt kék vagy piros színű gyöngy, saru vagy

csizmazveret, gombok. A „halántékgyűrűk” egyaránt kapcsolhatók a régebbi középkor magyar vagy szláv emlékanyagához.

Árpád-kori cserépedényiparunk elsősorban lapos fenekű, magas edényformát, széles, gömbölyű fenekű fazekakat vagy bomb alakú, ill. kondér vagy üst formájú edényeket, háromlábú lábasokat készített. Színük: feketás vagy barnásszürke. Az egyszerű „konyhai edények” többnyire máztalanok; később belül máz borítja a konyhai cserépedényeket, kívül pedig engoberéteggel vonták be. A „bécsi cserépedényeket” füstfojtásos szürke vagy grafitos felület jellemzi. A talpas és a száras kupa vagy kehelyforma a velencei üveg poharakra emlékeztet. Vékony fehér agyagból jól korongolták a „vászonedényeket”. Jellemzően gyakori, hogy vízszintes, plasztikus gyűrűzéssel díszítették a felül hasasodó fazekakat. Az áttetsző, fénylő ólomházat (Magyarországon) legkorábban a XV. századtól alkalmazták (Szabó János). A fehér ónmáz, amelyre színes mintákat festettek, a XVI. századtól kezdve fordul elő.

Különleges ismertetőjel – de egyúttal probléma is – a fenékbélyeg az Árpád-kori cserépedényeken. Az egyenlő száru kereszt mint motívum nagyon régi keletű, már gyakori a bronzkori agyagedényeken is; ha fényesre csiszolt fekete cserepen találunk az egyenlő száru kereszttel, bronzkori készítménnyel van dolgunk; az őskori agyagfedőkön a kereszt szárainak a végénél egy-egy befűrt lyuk található; az egyenlő száru a bronzkorban praktikus szükséglet (magyarázat Höllrigl Józsefnél), azután a középkorban pusztá dísszé alakult át, ill. mesterjegy szerepét kapta. A fenékbélyeg az edény szikkadása után került rá az edényre. (A fenékbélyeges edények Németországban is divatban voltak!) A fenékbélyeg homorúan kivájt avagy domborúan kiálló. Az edényfenék közepén 1-3 cm átmérőjű körök, ill. gömbseletek homorodhatnak (ezek 1-2 cm mélyek); a plasztikus edényfenékdíszeket egyenes vonalából, olykor körökből avagy e kétféle díszítőelem összetételéből alkották.

A fenékbélyeges cserépedények színe részben fekete, részben barnászörös, ill. szennyes sárgásfehér, esetleg rózsaszínű árnyalattal. A fenékbélyeges agyagedények mind máztalanok, többnyire urna alakúak. Végtelen sok változatban várható a kör

belsejében kereszt vagy kis kör, X jel avagy svasztika, esetleg kis négyszög (benne megint apró kör) stb. díszként. Ezen fenékbélyeges cserépedények között akadnak szűk nyaku palackformák és fületlen, lapos csészék is. Magasságaik 26.5 és 6 cm között váltakoznak. Díszítésük általában (a hasi részen): négy-öt fogd fésűvel bekarcolt hullámvonal, ill. sima vonaldísz. A vörös és sárgásfehéreknél a hegyes pálcikával bevéssett, egyszerű hullámvonal is előfordul. Utóbbiak között festett is várható; a vörös vagy vörösesbarna, egy-két ujjnyi széles, vízszintes, párhuzamos csíkok az egész edényfelületet elboríthatják. Ritkábban ujjnyi széles vonalakból ferde hálózatot is festettek a hasi edényrészre (Höllrigl József).

Ami az egyéb agyagárukat illeti, a tetőfedő cserepek a XV. század végétől várhatók színes mázzal borítottan (egy harmad részben). A kályhaszemeket bevonó máz (ólomból) általában zöld vagy sárga a XV. században.

A tojáshéjvékony, verejtékcseppes üvegedények közül a hesseni forma a leggyakoribb.

MAGYAR KÖZÉPKORI SIROK, LÉTESÍTMÉNYEK FŐBB SAJÁTOSSÁGAIBÓL

Az Árpád-kori falusi temetők sírmellékletei általában megegyeznek a XI. századi szlávval: S végű hajkarikák, övcsatok, karperecek, gyűrűk. A templom körüli temetőkben a magyar sírokat általánosan Ny-K irányban ásták le. Gyakori a leöntés mésszel, a gyékénybe göngyölés. A későbbi középkor magyar sírjaiban jellegzetes leletek: a párta, a pártaöv, a gömbölyű díszű hajkarika, a fémlemezből préselt ruhadísz (boglár stb.), gyöngy, ólomcsódaráb, vaskés, fémcsörgő; a szegényebb sírokban vascsat, vas ruhakapocs várható elsősorban. A párta lehet gyöngyös, préselt veretes, fémszálakból tekercselt, zsinóros vagy féldrágakövekkel díszített; a pártaöv főbb változatai: fémveretes, gyöngyös vagy esztergályozott csonttal díszített,

ill. fémzsalakból szőtt, olykor selyemből készült (Méri István). Rendszertelen csonthalom középkori templom mellett várható; a templom átépítések a régi sírok csontjait gyűjtötték egybe az ilyen csontházba (ossuarium).

Kő- vagy téglatörmelék, szórványos embercsontok, halomszerű kiemelkedés középkori templom helyére utalhatnak; a késői középkori házak jelenlétére sok cserép, az összeomlott szemes kemencék szétszóródása vallhat; a kemencék és a lakóházak tűzhelyének az aljába gyakran cserépdarabokat tapasztottak bele; az Árpád-kori lelőhelyeken köveket, tégladarabokat és vassalakat is várhatunk (Méri István). A középkori falak kötőanyaga a korai időkben igen kemény, tiszta mészhabarc, sok apró kavicsal keverten; később a mészben egyre több lett a homok. Ez magyarázza a falak elsötétedését.

A középkori téglák eleinte kicsinyek és vékonyak; már a XV. század során használatos lett a nagyméretű téglák; ez a mai téglaméretnek olykor kétszerese. A tetőket ebben a korszakban hód-farkú, ill. kúpcseréppel fedték (Méri István). A XV. század derekán, II. felében a fali kötőanyag habarcsa enyhén rózsaszínű (amelyben téglapor nem volt); folyami homokkal keverték (Czagány Dezső). Az építőtéglák méretei részben a római korra emlékeztetnek.

A TÖRÖK KORI EMLÉKANYAG NÉHÁNY ISMERTETŐJEGYE

A falak kötőanyaga a török uralom alatt épített létesítményekben jellemzően téglaporos (a római korból átöröklött) habarcs; a XVII. század II. felében már a török sárhabarcs volt divatban (Czagány István). Más esetekben a törökök barnára, olykor kékre színeződött habarcsot használtak. Lényegében a római kori „öntött falrakás” felújítása, amikor a török kori fal külső síkját kisebb homokkockákból rakták, a kövek közeit mésszel töltötték ki, a fal belsejét pedig zuzott kövekkel töltötték ki, de a külső falfelületet kockakő sorral borították

(Gerő Győző). Várható a török korból vegyes falazás is: téglasor váltakozik ugyanolyan magas kockakő sorral amennyiben egy-egy sor fehér kőkockára két sor, tetőcserépvastag, barnára égetett téglát helyeztek; ezeket vastag habarcsréteggel kötötték egymáshoz (Fekete Lajos). A kockakő falakat is sokszor durván bevakolták és sűrű mészréteggel takarták. Fedésre kúpcserépet vagy zsindelet használtak; a kupolákon nem igen maradt el az ólomborítás.

Sárfalakkal is számolhatunk azonban a török korból. Ha csak alapfalдарokkal van dolgunk, szem előtt tartandó: a mecset egyszerű, tágasabb szoba is lehetett; a dzsámik magva egy négyzetes helyiség, mintegy 10 m hosszú oldalakkal; a helyiséget nyolcszögű dob borította; bejárata nyugat felé fordul; olykor előcsarnok létesült a dzsámi bejárati oldalán; kut, vízmedence várható a közelében; az ajtó- és ablaknyílások felül számárhátívben záródnak; falba vágott fülke jelezte az irányt Mekka felé (nálunk DK felé); a keskeny, magas szószéket fából vagy kőből készítették, oldalait faragásokkal díszítették; a szószéket kökörlát vette körül, ezen a díszítőelemek: hatszög, hatágú csillag, rombuszok, vastag sávokból álló tompaszögek; a templom oldalfalait növényi motívumokkal ékesítették; jellegzetesen török koriak a sejt konzolokkal (sztalaktit) díszített csegelyek és csúcs- vagy számárhátíves hevederek (a csegelyek a nyolcszögből a kupolába való átmenetet alkotják, téglából készítették őket); ha szabályos nyolcszögű falazat mutatkozik, török kori sír építmény (türbe) rommaradványával állunk szemben; kőzsámolyon áll valószínűleg, sarkain esetleg féldeltoid idomú támpillérekkel (elliptikus alakú ablakok a XVIII. század barokk toldásai lehetnek); a török kori várbástya alaprajza kör vagy félkör; török kori fürdőház falpillérein az egyszerű dísz durva levél; a palack alakú világítónyílások a török kor létesítményei, a nyolcszögűek általában későiek (Gerő Győző).

A TÖRÖK KORI FÉMTÁRGYAK ÉS EDÉNYEK NÉHÁNY ISMÉRVE

A török kori konyhai edények agyagból vagy vörösrézből készültek. A rézedényeket ónozták. Előbb a fémedények jellegzetességeit vázoljuk. A kávéskannák hengeres teste alul erősen kiszélesedett, a kiöntője papagájcsőrre emlékeztet; olykor pántfüle kérdőjelszerűen hajlított. Jellegzetes a félgömbös csésze; olykor a dísz: virágfüzér (B. Oberschall Magda). Jellegzetes a széles, hengeres alsótestű kancsó, a dobszerű alapon csonka kúp alakú középrésszel; vésett díszítése növényi és mértani elemekből tevődik össze; olykor medaillonban hullámzó inda vagy zezzugmustra fut körül; más réskorszókon szasszanida díszítőminták és vég nélküli arabeszkek ismétlődéseivel találkozunk (Horváth Henrik).

A legtipikusabb üstforma: alacsony, lapított félgömbös alak, talp nélkül, erősen behúzott szájnylással. Divatban voltak még a hengeres testű, füles köcsögök és a körteidomú rézfazéktipusok is; fedelük és fülük nincs: további fajta köcsög: üstforma, gömbszerű, szűk szájnylással és kérdőjel alakú pántfülél. Jellegzetesen török a nagyméretű táltípus, magas talppal, széles csonka kúp formával (átm.: 30-32 cm). Jellemzőek a kis kávéskannák, alul lapított gömbalakkkal, a hengeres nyakon kiöntőcsőrrel, esetleg csonka kúp alakú talppal. Az illatszeres palackok körteidomúak, hosszú nyakkal, ennek a tetején csavaros kupakkal, esetleg hólyagos testtel, olykor medaillonokkal a palack oldalán (B. Oberschall Magda).

A vízhordó kannák jellemző típusai: a/ öblös, ovális test párnatagban csatlakozik a hengeres nyakhoz, kérdőjel alakú füle lándzsalevéiben tapad a testhez; b/ csonka kúp alakú, kis párnatagon ül a kanna hengeres nyaka, kiöntő csőve kihajlított, fedele csucsán gomb ül, füle lándzsa alakú levélben, ill. rozettában végződő idomban tapad a testhez; dísz: bemélyített pontsor (B. Oberschall Magda).

A törökség jellegzetes gyertyatartói bronzból vagy ónozott vörösrézről készültek; talpuk magas, tölcseres, a csepptányérből felemelkedő szárat csipkés szélű, tulipánvirág alakú tartótok

koronázza (a XVII. századi közép-európai ötvös tárgyakon a cikcakkos fémfínomsági jel gyakori ismertetőjege). A török kor jellegzetes hagyatékai a pecsétgyűrűk; a kő „bennük többnyire vörös karneol kő; a bevéssett név, évszám és vallásos idézet között (arab írásjegyekkel) apró rózsák a díszítés; a gyűrű abroncsa általában ezüst; a foglalatok hátlapján gyakori dísz: sugár, oldalain mélyített ívsorok ékesítenek. A törökök gyakran pecsétnyomót használtak gyűrű helyett; a pecsétnyomók anyaga ezüst vagy sárgaréz, alakuk általában: csúcsokba futó tojás-alak (az általános európai forma ekkortájban kerek vagy ovális volt.). A görbe formájú szablya törökös fegyver, amely a huszárságnál is elterjedt, A török lándzsát sáslevél alakú penge jellemzi. Később a háromélű pánccsúró fegyver használatos helyette.

A sodronypáncéling is a törökségtől származott át az ellenfeleihez is. A középkor végi (általános európai) ovális és gerezdes buzogánytípus a XVII. századra tömör gömbbé alakult át, a török hadisikerek hatására. A keleti buzogánytípus eleve gömbös kőridomú volt (B. Oberschall Magda).

A török „fejfák” lefelé keskenyedő kőhengerek, tetejüket turbán koronázza.

A TÖRÖK KORI AGYAGTÁRGYAK ÉS EDÉNYEK FŐBB JELLEGZETESSÉGEI

A török korból is általában cserepekben maradtak fenn az agyagedények, ill. sokszor csak részeik. Ne gondoljuk, hogy nincs értelme annak, hogy múzeumba vigyünk el egy maroknyi cserepet. A restaurátor szakavatott keze ezeket a kis cserepeket fél, ill. majdnem egész edénnyé illeszti össze, sőt kiegészíti a töredékes edényeket másutt talált ép példányok formáinak alapján. A restaurátor ugyanis együtt dolgozik a régész szakemberrel, és így figyelembe veszi a szakirodalomban közölt sértetlen edényformákat.

Divatos agyagedényformák a törökségnél: három lábon álló,

alacsony nyeles lábas; talpas tálak félgömb vagy lapított gömb-szelet idommal (a tálak fedőjén a – gomb helyett alkalmazott – fogó alakja: fordított csonka kúp); a csücskös vagy csceses kancsó; szopckás korsók. Az agyagtányérok és tálak ékítményei: tulipán, rózsza, szegfű, gránátalma, képzeletbeli virágok (a török kori habán agyagművesség kedvelt díszítőelemeit, pl. a pikkelyes mintát, keletről vette át); a tálak fenekén a díszek: körvonalpárok, tulipánbimbók, bemélyítve vagy mangánviolával festve (Garády Sándor). A tálak belső felületén a máz többnyire zöldbe játszó, világossárga. A dísztálak és tányérok díszítése osztályozhatatlanul változatos. Ékítményeik közül gyakoribbak: sásszerű levelek, képzeletbeli növényi elemek, kígyók, mértani elemek, hullámvonalak, borzas virágfajta, háromszögben vagy négyyszögben csavaros, csigavonalas alakzatok, füzérek, halak, hullámos vonallal határolt harántsávok stb. (a „habáni” talácskán jellemző dísz: tojáskeretben zöld madár); színek: arany-sárga vagy zöld, vagy sárgásszürke. Az agyagkancsókon jellegzetesebb dísz: bekarcolt kettős zezugos vonalak, körök, háromszögek, virágok; szín: többnyire feketére csiszolt. A szopókás korsókon a díszítés általában csak néhány körbe futó barázda. A szopóka nélküli agyagkorsókon a díszítés sűrű, még áttört dísz is akad rajtuk. A szájnylásban szűrő. Az agyag kávéscsészék és tányérok jellegzetesebb ékítményei: tulipánszerű virág (csipkézett szélllel), piros pettyes pikkelyek, háromszög bel-sejében gránátalmaszerűség vagy ötszirmú virág (élénk tarka színekben festve); az agyaguk csiszolt fehér vagy csontsínűre égetett.

A török kályhacsempéken az ékítmények többnyire: mecset-szerű építmény, gyöngysor, növényi és mértani elemek, farkas-fog. Jellegzetesek a bögre alakú kályhafiókok, a három- és négy-szögletű tál, vályu alaku idomok. A pipákon a dísz általában: gerezdszerűen kiemelkedő, lándzsaszerű levelek, pikkelyek, négy-zetek (négyesével és ötösével csoportosítva), rovátkolt szalagok, zsinórszerűségek, venyigéről lógó szőlőfürt, rovátkolás stb. (Garády Sándor). A vízvezetéki csövek a török korban már nem a középkorra jellemzően grafitosak, szürkére égetettek, hanem most már rózsaszínűek, téglavörösek.

A ROZSDÁSODÓ, SZENNYEZŐDÖTT TÁRGYAK ELSŐ GONDOZÁSBAN RÉSZESÍTÉSE – VÉGSŐ SZÜKSÉG ESETÉN

Külön szerencse, ha technikai lehetőségünk és vegyészeti vagy fizikai tudásunk legalább annyi mértékben van, hogy első gondozásban (afféle elsősegélynyújtásban) részesíthetjük a spontán felszínre került és védelmünkbe vett régészeti tárgyakat, ha múzeumtól távol mentünk meg régészeti tárgyakat, és nincs reményünk arra, hogy szakértő restaurátor kezébe juttathatjuk hamarosan.

Ennél tovább azonban nem szabad mennünk, a történelmi értéktárgy biztonsága érdekében. Minél előbb restaurátor, konzervátor, régész szakemberhez kell azokat eljuttatnunk, akik a szükséges szaktudással és modern technikai felkészültséggel, eszközökkel, berendezésekkel, készülékekkel rendelkeznek a végleges és biztonságos rendbehozás, konzerválás elvégzéséhez. Alapelv: a restaurálás a múzeumokban dolgozó restaurátorok feladata.

AZ (ÉGETETT) AGYAGTÁRGYAK ELSŐ KEZELÉSE

A rossz állapotban lévő (szétrepedezett, részben össze-nyomodott) agyagedényt – nehogy szétessék – a földdel együtt, ami benne van, emeljük ki. Különösen a füle és az edényfal közötti földet hagyjuk a helyén. Megnedvesített papírral 8-10 rétegben csavarjuk körül a kivett edényt; lehetőleg váltakozva használjuk selyem-, csomagoló- és ujságpapírt. Ajánlatos, ha puha ecsettel nyomkodjuk a göngyöleganyagot az edény oldalához.

A helyszíni kezelés, az „elsősegélynyújtás” szerencsésebb módja, a rossz állapotban lévő agyagedények eseteiben, ha módunkban van az, hogy papír helyett 5-15 cm széles gézzel vagy molinovászonból tépett csíkokkal pólyázzuk be azokat. A pólyázást keresztkötéssel végezzük, kétszeres-ötszörös rétegben. A

kimentett agyagedényeket rugalmas csomagolóanyag között szállítsuk.

Ha apró edényrészek, összetartozó cserepek jutnak védelmünk alá, és ehhez a szükséges érzékkel, ügyességgel, vegyészeti alapismeretekkel rendelkezünk, az egymás mellől elkallódott, letört, de szerencsésen újra megtalált edényrészeket, cserepeket összeragasztthatjuk. Idők folyamán ragasztottak össze cserepeket sellak felhasználásával, mész és túró keverékével, halenyv, ill. Technokol igénybevételével. Sellakkal a ragasztás az edény és a ragasztási élek melegítésével történik. De a sellakrétegek többszörös kialakulása eltorzíthatja, sőt megnagyíthatja az edény alakját. Pitter Gy. legújabb eljárása előnyösebb a törött agyagtárgyak ragasztására, hő hatására lágyuló műanyagragasztó felhasználásával. Ő polivinilbutíral denaturált szesz oldatát veszi igénybe. A vegyszer és a szesz súlyaránya: 1:2. Az oldattal bekenjük a száraz törésfelületeket, majd gázlángba tartjuk azokat, és így kiégetjük a szesztartalmat. Hideg ragasztáshoz acetonban oldjuk a polivinilbutíralt.

FÉMTÁRGYAK: ELSŐ GONDOZÁSA

A földből kikerült aranytárgyakat meleg vízzel mossuk meg, azután egészen puha kefével keféljük meg. Lehet az aranytárgyakon is meszes ráakódás vagy rézvegyületre utaló színes réteg; ilyesminek az eltávolítása a restauráló szakemberek dolga! A szakirodalom 1%-os salétromsavat is javasol aranytárgyaknak a tisztítására. Ha már tárolhatjuk az aranytárgyat, burkoljuk azt vattába, és helyezzük így dobozba. A porszemektől is óvnunk kell az aranytárgyakat! Ha letörléskor megdörzsöljük azokat, megkarcolhatjuk az aranytárgynak a felületét. Ha az aranytárgyaknak a felületét zöldes vagy feketés korróziótermék borítja, a bennük lévő réz vagy ezüst szelektív korróziójának a folyamatával van dolgunk. Ha az arany (elektron) tárgyon zöld, fekete, ill. vörösbarna korróziótermék mutatkozik, más fémnek az oldata rakódott a tisztább aranyra. Gyakori az ilyen

eset az aranyozott réz, bronz avagy az ezüst tárgyakon.

Az ezüstöt a galenit nevű ólomércből olvasztották ki. Ezen érc színe sötétszürkés. Kövekkel kirakott házi tűzhelyen, fa tűzén is kiolvaszthatták belőle a két fércet. Az ezüst alkalmazásában négy szakasz különböztethető meg: a/ természetesállapotban gyűjtötték be; b/ ugyanígy az elektront; c/ a galenit ásványból olvasztották ki; d/ az elektrontól színaranyat és ezüstöt olvasztottak ki. Sok antik ezüstitárgy megy tönkre a földben, mert a klórtartalmu talajvíz hatására ezüst klorid alakul ki, nitráttartalom még sietteti is ezt a folyamatot (Schlager Károlyné). Fekete ezüstsulfid már a levegő csekély kéntartalmának a hatására képződik az ezüstitárgyakon; kezdetben elhomályosodnak ezek, majd fokozatosan megfeketednek. (A sulfidréteg nem tekinthető védőpatinának, hiszen korróziótermék.) A szürkés piszkos fehér korróziótermék (kloridréteg) kloridiont tartalmazó talajrészben képződik az ezüsből; teljesen törékennyé válhat az ezüstitárgy, ha abba behatol a korróziófolyamat (Schlager Károlyné).

Ezüstitárgyak tisztítására elsősorban citromsavat használunk, 10-20% meleg oldat formájában. Egyébként mindenféle fémtárgyat ajánlatos puha szörkefével lekefélteni, majd zsíralkohol szulfonátos meleg vízben lemosunk, keféltetés közben. Az ezüstitartalmú tárgyak lila, fekete vagy barna színüket klóros anyagoktól kapták, fekete színt a fény hatására vagy kénvegyületektől is nyerhették. Ha speciális vegyi anyagunk nincs, megtisztításuknak egyszerűbb módja: tiszta vagy szappanos vízben áztatás, esetleg főzés, majd keféltetés. Meghagyandó (nemes) patina az ezüstitárgyakon fényes vagy barnásszürke, kivételesen feketés (Schlager Károlyné).

Ami az ezüstitárgyak tárolását illeti, őket főleg a kéntartalmú környezettől kell óvnunk. Az ezüst megfekedethet pl., ha a helyiség padlója ként tartalmazó műanyagból készült; a vulkanizált gumit vagy a kazeinos ragasztószert, avagy festéket, ill. a kéntartalmú vegyülettel impregnált textilanyagot is távolítsuk el az ezüstitárgyak közeléből. Egyáltalán a fémtárgyakat környező levegő ne tartalmazzon fűtésből eredő kéndioxidot, esetleg sósavat, ammóniagőzöket. A tartódobozokat se

tároljuk nedves helyiségben, mielőtt beleraknók azokba a fém-tárgyakat. Ne folytassuk a régi helytelen kezelést se; ne vonjuk be (kétes értékű védőrétegnek szánva) a fém tárgyakat lakkal, ill. paraffinnal; viasszal se itassuk át azokat, ne kezeljük őket enyv alkalmazásával sem! (Schlager Károlyné).

A földből előkerült régi réz- és bronztárgyakat sürgősen juttassuk szakértő, restaurátor kezekbe, ha pl. a rézvegyületek felületén (az esetleges patinaréteg) helyenként világos kivirágzásfésleség mutatkozik. A fém tárgyakról a földréteget óvatos keféléssel vagy zsíralkoholszulfonátos vizes lemosással távolítsuk el. A legbiztosabban ártalmatlan mosószer a víz; célszerű, ha a desztillált vízbe felületaktiváló szert teszünk (zsíralkoholszulfonát, glicerin, semleges szappan, magasabb rendű alkohol). Ha a hideg víz hatástalan, melegítsük fel, esetleg a forralásig. A vízzel mosogatást kombinálhatjuk megdörzsöléssel (kefével vagy ruhadarabbal). Mosogatás, áztatás közben cseréljük a vizet többször. De a mosásra használt víz ne tartalmazzon kloridot. Ellenőrző vizsga ehhez: a vízből 10 ml-t keskeny üveghengerbe öntünk, 2-3 csepp salétomsavval elegyítjük, majd 5-6 csepp ezüstnitrátot csepegtetünk beléje (az ezüstnitrátból 20%-os oldatot készítünk). Halvány zavarodás tanúsítja a klorid jelenlétét, ha a folyadék nem magasabb 10 cm-nél (Schlager Károlyné).

Nemeapatina-réteg sok esetben képződik a rézötvözetek felületén: sima, kemény, összefüggő, pórusmentes, vízben oldhatatlan, barna vagy fekete vagy zöld réteg. Szobahőmérsékleten és szokásos, viszonylagos nedvességtartalom esetén a réztárgyak a vörösesbarna színtől a feketéig változó színű felületet nyerhetnek. Főleg ház- és templomtetők rézlemezein fejlődik ki világoszöld (réz szulfát) patinaréteg, a tüzelőanyagok elégetésekor képződő Irt kéndioxid hatására. A rézötvözeteken mesterségesen előállított színezés általában szulfidréteg, színe a világosabb, sötétebb barnától a feketéig váltakozhat (Schlager Károlyné).

A bronz előállításában is több szakasz különül el: a/ a réz és az ón ásványait tartalmazó ércet olvasztottak össze; b/ a rézérc és az ónérc összeolvasztása; c/ ónoxidot és fémrezet, izzó faszénnel olvasztottak egybe; d/ az ónoxidot faszénnel

fémőnná redukálták, és az így nyert fémeket fokozatosan olvasztották bele a fémrészbe (ezen eljárás csak i.e. 1500-tól volt ismeretes). A bronz színe az óntartalmától függően változik; 5%-ig alig különbözik a vörösrézről, 10% körül sárgás, 30%-nál több óntartalomtól a bronz színe ezüstösen fehér („fehér bronz”), számos múzeumban őrzött fémtárgynak az anyaga. Mai elnevezések: 3% körüli ónt tartalmaz az érmebronz; 10% körül van ón az ágyufémbe; 20-25% körül vegyítettek ónt a harangbronzba; 30-33% körül tartalmaz ónt a tükörbronz (Schlager Károlyné).

A bronztárgyak kémiai tisztítására 10%-os citromsavat használhatunk. Az újkori bronzok tisztítását – ha az oxidréteg azokon barna vagy fekete – végezhetjük úgy is, hogy a tárgyat rézcsipesszel 10-20 másodpercre krómsavas pácba mártjuk; ezt a műveletet (közbeni lemosások után) többször ismételjük. A tökéletes megtisztítás után desztillált vízzel alaposan leöblítjük, majd megszáritjuk a bronztárgyat. A krómsavas oldat ne érje kezünket, és szerves anyagokkal (fa, vatta, rongy) se érintkezzék. Nem kielégítő a régi kezelési mód: a rossz állapotban lévő bronztárgyak forralása desztillált vízben, még a víz cirkuláltatásával sem! A jó állapotban lévő bronztárgyakat ecsetelhetjük 2%-os ezüstnitrátoldattal. Száradás után forró paraffinos viasszal kénjükbe, majd ezt forrasztólámpa lángjával rámelegítjük. A bronztárgyakon a nemespatina tükörsíma, zománcszerű réteg; a vadpatina sohasem síma felület. A nemespatinájú bronzpénzeket 10-15 percig 5%-os ammóniákszódás vízben főzzük, puha kefével tisztítjuk, majd desztillált vízben kifőzzük stb. (Schlager Károlyné).

Régebben a rozsdává alakult vastárgyakat desztillált vízben főzték. Ma már csak azután érdemes az ilyen eljárás, miután vegyészeti eljárással a vaskloridot oxidokká alakítottuk át. A szennyeződött fém- és vastárgyakon legfeljebb könnyed, mechanikus tisztítás végezhető (első kezelésként); lekefélhetjük fémkefével, koptathatjuk homokkal vagy más olyan anyaggal, amelynek a keménysége kisebb, mint a színesfémé. A vízzel lemosott fémtárgyakat feltétlenül, sürgősen szárítani kell. Kisebb tárgyak szárítására használhatjuk a háztartási kéziszá-

ritókat is. A földből előkerült vastárgyakon gyakran ásványosodott, szinte megkövesedett réteget találunk, amivel alakjuk, térfogatuk is megváltozott; legnagyobb veszedelem a vastárgyakra a talaj klórtartalma. A levegőre jutott klórtartalmú vastárgy hamarosan szétesik. A vasrozsdában – a vasoxidon kívül – lehetnek más vegyületek is: a szürkássárga vasszulfid, a kékes vivianit stb. Ilyenkor a vasmag megmentése végett késedelem nélkül restauráló szakemberre kell bízunk a deformálódott, rozsdás vastárgyat (Schlager Károlyné).

Első gondozás címén, ha vegyi anyagunk van, az ártalmas, szennyező réteg a vastárgyról esetleg letisztítható foszforsav 15-25%-os oldatával, vagy pedig rozsdátlanító pasztát kenjünk ecsettel, egypár mm-es rétegben, a fémtárgyra, ha a rozsdaréteg vékonyan és egyenletesen szétterülő. Kémiai fémtisztítás egyáltalán csak abban az esetben engedhető meg, ha jó fémmag van még a tárgyban; különben az emésztő termék, burok eltávolításával a fémtárgy szétesik. A régen alkalmazott hevítés káros is lehet (cseresznyepiros izzásra hevítették, majd hirtelen lehűtötték a fémtárgyat, hogy a rozsdá összefüggő réteggé váljék a fémmagról). A vastárgyak hevítésekor ugyanis a savakkal szemben ellenálló oxidréteg képződhetik; ez fekete fényes réteg, de ritkán mutat tartósságot (Schlager Károlyné).

Azelőtt (védőbevonatként) tiszta paraffint, méhviaszt vagy cerezint (120 fokra felmelegített állapotban) kentek a fémtárgyakra, de ezek vizet szívtak magukba és kristályosodtak. A sellak- és a caponbevonatok egyáltalán nem váltak be (porózus és repedezett réteggé alakultak). A nitrocellulóz alapú (bevonó) lakkok rétege is megrepedezett, miután a lágyító anyag (kámfor) elpárolgott belőle. Tanulság: múzeumi restaurátor szakemberre kell bízunk a tartós és ártalmatlan védőbevonat megtalálását, sőt egyáltalán a restaurálást és a konzerválást. A nagyméretű fémtárgyat – amelyet nehezen mozgathatunk, szállíthatunk –, amennyiben megtisztítása sikerült, 2 rész tiszta gépvazelin és 1 rész tiszta fegyverolaj rákenésével, finom rétegben, puha kefével, védhetjük a tárolás során, de azután a portól védenünk kell. A vastárgyakon ugyanis a legcsekélyebb nedvesség hatására is képződhetik ártalmas vasoxid (rozsdá): barnás-

fekete vagy sárgásbarna, esetleg vöröses színű (Schlager Károlyné).

A vas előfordulásai természetállapotban: a/ mint meteoritvas (4%-nál több nikkeltartalommal; némi foszfor is van benne); b/ bazaltos kőzetekben apró szemcsék formájában. A vasérc hevítéséhez már kemencére volt szükség!

Az ólomtárgyak első kezelésénél szem előtt tartandó, hogy puha a felületük, ezért még az óvatos kefézés vagy dörzsölés is nyomokat hagyva azokon; tehát legfeljebb vizes zsíralkoholszulfonátos lemosás engedhető meg az ólomtárgyak tisztításánál. A le-tisztított ólomtárgyakat kézzel ne fogjuk meg; a kezünkhöz tapadt sav (vajsav stb.) károsan hat az ólomfelületre! Különben – a levegőn – vékony, sötétszürke oxidréteg vonja be (védőrétegül) az ólomtárgyakat. Ha a római kori ólomtárgyakon ez a pecsét látható: EX ARG, a tisztítás során kiválasztották az ólomból az ezüstöt (Schlager Károlyné).

Tiszta ónból készített tárgyakat i.e. 2500 előtti időkből nem várhatunk, de rézzel ötvözöten (bronz) már i.e. 4000-3000 évvel ezelőtt előfordul; az ón nem található természetállapotban; kezdetben az ólmot és az ónt nem különböztették meg egymástól (a latin nyelvben fehér plumbum – ón; sötét plumbum – ólom). Az ónból ékszereket, használati tárgyakat készítettek, és felhasználták ónt vastárgyak díszítésére, tausirozására, bevonására is.

Az óntárgyakon – a levegőn – hamarosan vékony sötétszürke ónoxid kéződik; ez védőréteget jelent. Viszont súlyos veszedelem az ónpestis az óntárgyakra nézve. De az óntárgyakon gyakran jelentkező fekete és szürkés szélüfoltok nem biztosan ónpestisnek a jelei; a kemény, rücskös réteg a S_nO . Az ónpestis pontok alakjában mutatkozik; ezeket szürke laza por borítja; gyakran hólyagszerű dudorban (a felület alatt) található ez a szürke por. Az ónpestises tárgyat sürgősen el kell szigetelni a többi óntárgytól! Az ónpestises tárgy azonnal gondozásba veendő, mi-helyt mód nyílik erre! Forró szappanoldattal lemosandó, közben szőrkefével kefélgétejük; forró vízzel leöblítjük a szappanoldatot; 6-8 órára 10%-os sósavoldatba rakjuk a tárgyat; a pestises pontokat acélgyapottal alaposan kitisztítjuk; ismét, 5 órá-

ra, 10%-os sósavoldatban áztatjuk a beteg tárgyat; több órán keresztül forró vízben mossuk azt; ujságpapírral és gyapjúrongygal szárazra dörzsöljük a tárgyat; egy hónapig meleg szárító-szekrényben tartjuk; nem szabad egymásra helyezni a megtisztított tárgyakat; a pestises óntárgy hosszú ideig elszigetelendő az egészséges ónoktól! (Schlager Károlyné).

EGYÉB ANYAGBÓL (ÜVEG, BOROSTYÁNKŐ, FA, TEXTIL, CSONT) KÉSZÍTETT TÁRGYAK ELSŐ KEZELÉSE

Az antik üvegtárgyak – a föld savas, lugos anyagainak a (kémiai) bomlasztó hatására – megbarnulhatnak, megrepedezhetnek, kristályosodhatnak, irizálódhatnak. Az irizálódott vagy kristályossá vált üvegedényből ne szedjük ki annak a tartalmát, hanem – megszáradás után – finom ecsettel itassuk be híg celluloidos oldattal, illetve üveg- vagy porcelán tálkába öntött ilyen oldatban merítgessük azt (dróthálóban); 5-6 órai szárítás után vattában vagy selyempapírban tárolhatjuk, és így szállíthatjuk az üvegtárgyakat. Ha a földből kikerült borostyánkő tárgy felülete szennyes, mossuk le benzinbe vagy terpentínbe mártogatott ecsettel.

Száradás után mák- vagy nyers lenolajjal kenjük be, illetve tiszta alkoholba mártott puha ecsettel könnyedén dörzsöljük át. A borostyánkő tárgyakat – szikkadás után vékonyan bekenjük mák- vagy lenolajjal; ezután zárt dobozban csomagoljuk el.

A földből előkerült fatárgyakat nem szabad kitenni gyors száradásnak! A nedvszívás, a repedezés, a vetemedés ellen stb. a lassú száradás biztosításával védjük meg azokat; sátor, védőtető alatt tároljuk őket, és így védjük az esőtől, fűztől, naptól, körületekercseléssel, denaturált szesz átítatásával fokozhatjuk az egyenletes száradást. Átitathatunk 3-4%-os formalinnal is!

A földtől nedves régészeti bőrtárgy szétrepedezik, esetleg teljesen szétporlad, ha a kiásás után nem védjük meg a ki-

száradástól. Dilemma, ha a fémeket a bőrrel egybedolgozottan tartáljuk, mert a fémeket a kezelésig szárazon kell tartani, míg a száraz tárolással a bőrrészt teljesen tönkretelhetjük. Ha már száraz, kemény és törékeny a bőrtárgy, sürgős teendő annak a tisztítása és a feláztatása. Zsíralkoholszulfonátos vízben áztatjuk azt, amíg a ráragadt por, piszok kefével könnyen el nem távolítható. Esetleg a víz többször cserélendő, amíg az már nem színeződik el. A megtisztított bőrtárgyakat mintegy 30 percig alkoholban tartjuk. Megszáradás után glicerinnel átkenjünk azokat. Régebben néhány %-os formalinos oldatban tartották ideiglenesen a földtől nedves bőrtárgyakat. A frissen kiázott bőrtárgyat nedves vattába csomagolhatjuk; lehetőleg műanyag tasakban szállítsuk azt. A zacskóba egy-két szem timolt is helyezünk el, penészedés ellen (Szalay Zoltán).

A rossz állapotban lévő textilmaradványt (miként az ilyen edényt) híg celluloidos oldattal, a fatárgyakat paraffin-, cel-luloid- vagy gyantaoldattal konzerválhatjuk. De a problematikus textil- és bőrtárgyakkal (miként az aggasztó állapotban talált fémesszűzőkkel is) siessünk a konzervátor szakemberhez, hogy már az első kezelést is ő végezze el a különleges vegyszereivel.

A szennyeződött kőtárgyakat ecset-, szőr- vagy gyökérkefe igénybevételével, lugmentes szappannal mossuk le, azután vízzel leöblítjük azokat. A mészlerakódást kaparással, pattintással távolítjuk el. A darabokra tört kis kőtárgyakat általában sel-lakkal ragaszthatjuk össze. A mozaikpadlót, miután a földet le-söpörtük róla, a felületén beszappanozzuk, majd vízzel bőven le-öblítjük. A meglazult kövecskék között támadt hézagokat (pl. híg cement beleöntésével) már a szakember végezze el!

A hosszú embercsontokat a két végükön fogjuk meg, nehogy eltörjenek. Erős napsütéstől óvnunk kell őket! A koponya külön csomagolandó. Csomagolópapírt teszünk alája, papírgöngyöleggel hossz- és keresztirányban átkötjük. Az embercsontokat száraz, szellős helyiségben raktározzuk. A szállításnál használt ládának az alját, oldalát, a közöket szalmával vagy faforgáccsal töltjük ki.

A „HON” ISMERŐJÉBŐL A „HELY” TÖRTÉNETÉNEK
A KUTATÓJA FEJLŐDNETEI

A TUDOMÁNYOS ÉRTÉKELO FELDOLGOZÁS FŐBB SZEMPONTJAI, SZÜKSÉGLETEI

Nagy Lajos, a történész szakember az alábbi hasznos helytörténeti kutatási feladatokra hívja fel a figyelmünket: a/ a község (kerület) társadalomtörténeti rétegződésének a vizsgálata (pl. az egyházi anyakönyvek alapján, a foglalkozási megoszlás, a származási helyek, a rokon kapcsolatok, az egészségügyi viszonyok elemzése); b/ helyrajzi kutatás (a települési szerkezet alakulása, a község területének a beépülése, a beépülés változásai, a művelhető területek hasznosítása, a fontosabb épületek elhelyezése, a dűlőnevek és más helyelnevezések alakulása, az eredetükre vonatkozó szájhagyomány kritikája szempontjai szerint); c/ régi újságok átnézése, a községre vonatkozó hírek, adatok gyűjtése (még az apró hirdetésekben is akadhat adat a lakosság régi életmódjára, egészségügyi viszonyaira, kulturális lehetőségeire, gazdasági és társadalmi körülményeire); d/ hagyatéki leltárak vizsgálata (a levéltárakban a XVIII-XIX. századból bőségesen várnak elemzésre). A szájhagyomány gyűjtésénél megjegyzendő a közlést nyújtó személynek az életkora, a közlés ideje!

Vörös Károly, a másik történész szakember következőképpen konkretizálja a helytörténeti tudományos munka, nézőpontjait: a/ a község (kerület) beépülésének a menete (hol húzódtak első utcái, hogyan fejlődött ki a mai utcahálózat, és hogyan alakultak ki a központok az előljáróság, a templom, az iskola, üzleti góc, korszó stb.); a településen a házak számának és emeletmagasságának, a lakások számának alakulása (hogyan nyert el a község, a kerület rendezett, szabályozott vagy városias külsőt?); b/ a község népességének a fejlődése (a két nem számaránya; életkor szerinti csoportok alakulása; elvándoroltak; „öreg” vagy „fiatal” településsel van dolgunk?); c/ a község (kerület) gazdasági és társadalmi fejlődése (az iskolák létrejötte; a növendékek számának az alakulása; született a helység-

ben jelesebb író, művész, tudós, politikus stb.? Hol lakott és meddig? Szó van-e a községről és milyen formában azoknak a műveiben?) további, részletkutatási feladatok helytörténészek számára: d/ megvizsgálandók a település ingatlantulajdonosi viszonyai (különös tekintettel a birtokosok foglalkozására); e/ az őslakos családok leszármazásának a sora (felszívdítak-e a helybeli nemzetségek és hogyan?); f/ elemezendők a helység adózási adatai; g/ a település lakásviszonyaira vonatkozó adatok; h/ a politikai képviselő tanulságai (kik voltak a község stb. képviselői, és hogyan képviselték választóikat?); i/ rögzítendőik a legöregebb őslakóknak a visszaemlékezései, a letűnt korszak életmódjának a vizsgálatához.

Gerelyes Ede, a legújabb kor történetének további hivatott kutatója, a helytörténeti gyűjtemények gyűjtői és gondozói, őrzői, kezelői, illetve tudományos feldolgozói számára alábbi gyűjtési területek és értékelő szempontok lehetőségeit jelöli meg (a törvények szabályozta működési határokon belül): a/ város-község történet, topográfiai (helyrajzi, környezetvizsgálati) vonatkozásaiban; b/ ipar, mezőgazdaság, kereskedelem terén; c/ politikatörténet; d/ kultúra, művelődés története; e/ életmód-alakulás.

A gyűjtemény kutatóértékű tárgyfajtainak a tudományos értékeléséhez és feldolgozásához előkövetelmények és olykor nagyorr fáradtságosan végrehajtó módszerbeli előfeltételei vannak:

a/ legalább két modern nyelvnek olyan mérvű elsajátítása, hogy simán olvashassuk és megérthessük külföldi folyóiratok és szakönyvek cikkeit és fejtegetéseit a gyűjteményünk darabjaival kapcsolatban; b/ az értékelendő tárgyainkhoz párhuzamokat, hasonló díszítésű és idomú stb. analógiákat kell keresnünk mind a hazai, mind a külföldi kézikönyvekben, publikációkban; c/ az első értékelő és ismertető nyilatkozat, előadás megtétele előtt utána kell néznünk a szakirodalomban, vajon nem tettek-e már azonos megállapításokat, következtetéseket, téziseket stb. a hely történetére vonatkozólag?; d/ ajánlatos a félíg kidolgozott, formájában még nyers tanulmányunkat múzeumi szakemberekkel megbeszelnünk, illetve helytörténeti fórum előtt megvitatásra bocsátani, mielőtt még kinyomtatásra kerülne; e/ a mondai

elemeket, a képzelet szüleményeit, a krónikai adatokat a régészeti, néprajzi adatok és levéltári okleveles tények kritikai megvilágításába kell helyoznunk; f/ alapelvünk legyen: egyetlen tanuság, egyetlen adat még nem elégséges, általában annyit ér, mintha egyáltalán nem lenne tanuságunk, adatunk („Unus testis nullus testis”).

—.—

RÉSZLETESEBBEN ÉS BŐVEBBEN AZ ALÁBBI MŰVEKBEN TÁJÉKOZÓDHATUNK:

Gyűjteményes kézikönyvek:

A múzeumokra vonatkozó jogszabályok és szabályzatok kézikönyve.

Népművelési Propaganda Iroda kiadványa, Bp. 1971.

Budapest helytörténeti kézikönyve. Bp. 1971.

Merkheft zum Schutz der Bodenaltertümer (herausgegeben von

Reichs- und preussischen Ministerium für Wissenschaft, Erziehung, Volksbildung /évsz. és helyn. nélkül/

Múzeumi műtárgyvédelem I. Bp. 1970.

Régészeti kézikönyv. I. Gyakorlati régészet. Bp. 1954.

Monográfiák, egyes cikkek:

Balogh Jolán–Dercsényi Dezső–Garas Klára–Gerevich László: A magyarországi művészet a honfoglalástól a 19. századig. Bp. 1964.

Banner János–László Gyula–Méri István–Radnóti Aladár: Régészeti kézikönyv I. Tankönyvkiadó Bp. 1954.

G. Csánk Vera: Leletmentő ásatások... Budapest Régiségei XXII. /1971/

Czagány Dezső előbbi folyóirat XXII. (1971.) 347.-

- Fekete Lajos–Genthon István–B. Oberschall Magda–Garády Sándor:
Budapest a török korban. Bp. 1944.
- Gerelyes Ede: Napjaink gyűjtőmozgalmai és a legújabb kor múzeumi problémái. Múzeumi Közlemények 1971. II. 55.-
- Gerő Győző: Buda török műemlékei. Bp.1957.;
- Hahne, Hans: Das vorgeschichtliche Europa, Kulturen und Völker
Leipzig, 1910.;
- Horváth Henrik: Budapest művészeti emlékei. Bp. 1938.
- Höllrigl József: Árpád-kori kerámiák. Archeológiai Értesítő XLIV. (1930.).
- Köszegi Frigyes:- főváros régészeti emlékei és helytörténet.
Őskor. Budapest helytörténeti kézikönyve. Bp. 1971.
- Kuzsinszky Bálint: Aquincum... Ausgrabungen und Funde. Bp. 1934.
- F. Mihály Ida–Lócsy Erzsébet–Holl Imre: A középkori Buda és Pest.
Bp. 1955.;
- Nagy Lajos: Tabán a régészeti ásatások világában. Tanulmányok
Bp. múltjából IV. (1936);
- Parragi György cikkei: Budapest Régiségei XXII. (1971.) 406.-;
Archeológiai Értesítő XCVIII. (1971.) 71-
- Párducz Mihály: A szarmata kor emlékei Magyarországon I.
Bp. 1943. - II.Bp. 1944.
- Pitter Gyula: Törött kerámiák hőre lágyuló műanyag ragasztója.
Múzeumi Műtárgyvédelem I. (1970).
- Richthofen, Bolko: A szláv kérdés Magyarország régibb középkori
archeológiájában. Archeológiai Értesítő XL. (1923)-26.
- Schlager Károlyné: A múzeumi fémműtárgyak állagvédelme. Múzeumi
Műtárgyvédelem I. (1970).
- Szabó János: Régészeti alapismeretek. Bp. 1962.
- Szalay Zoltán: A régészeti és történelmi eredetű bőrlábbelik
konzerválása. Múzeumi Műtárgyvédelem I. (1970).
- Tompa Ferenc: A neolithikum Bodrogresztúron. Archeológiai Ér-
tesítő XLI. (1927.).

TÁRGYMUTATÓ

	oldal
Agancscsákány	17
Agancskapa	17
Agyagbányászás figyelése	14
Agyagcső, grafitos	41
” , rózsaszínű	41
” , szürkére égetett	41
” , téglavörös	41
Agyagtapasztásos, vesszőfonatos fal darabja	15
Agyagtárgyak első kezelése	42
Amulett, kőből	21, 29, 30
Arabeszek	39
Arany alkalmazásának kezdete	20
Aranyötvözet-tárgyak	21, 44
Aranytárgyak beváltása a múzeumban	21
” tárolása	43
” tisztítása	43
Arcos urna	28
Állatalakok (díszítés)	27, 28, 33-4
Állatfejes fémtárgy, ék alaku szájkövel	34
Árok és sánc kombinációja	22
Ásatásban közreműködés	9, 16
Ásatás engedélyezése	11
Áttört díszű agyagkorsó	41
” korongos csüngő	34
Barázdasorok, ferdén (ékitmény)	18-19
Barázdavonalak 4-es csoportja	20
Barna burok nemesfém-tárgyon	21
” szín ezüstitárgyakon	21, 44
Barnás folt a talajban	14, 22
” patina fémtárgyakon	44
” -szürke edény	35
” -vörös festett vonalak	32
Befésülés (díszítés)	17

	oldal
Bekarcolt dísz karperecen	32
” díszű orsó	33
Bemélyített pontos díszítés	18-19
” pontsor (dísz, rézkannán)	39
Besimított díszítés	28
Beszurkálások (ékitmény edényen)	19
Beszurkált pontok ferde sorai	32
Betűzdelés (díszítés)	17
Bevésett jelek (kötömbökön)	14
Bomba alakra edény	35
Bögre, Bomba alaku	17
Bőrtarsoly, fémkorongos előlappal	34
Bőrtárgyak felázttatása	50
” véde a kiszáradástól	49
Bronzcsövek	21
”, sodrott	23
Bronzgomb, átfűrt	21
Bronzholdacska	23
Bronzkard	20
Bronzkarperec	21
”, többspirálisos	21
Bronzkúpokkal díszített kard	33
Bronz nyakgyűrű	21
Bronzpitykék	23
Bronz spirálkorong (kézvédő)	20
Bronzspirálisok	20-21, 23
Bronztű (hajlított)	21
”	23
Buzogány , gerezdes	40
”, gömbidomú	40
”, kör idomú	40
”, ovális	40
Bütyök, átfűrt, egyenes (ékitmény)	17
”, tagolt (dísz edényen)	19, 30
Cikcakk jel (ötvöstárgyakon)	26-27

Cölöplyukak öt- vagy hatszög formában	27
Csat, kerek	31
", trapéz alaku	31
Csatorna, kőfalas	27
Csavaros, csigavonalas alakzat	41
Csavart nyakörv	32
Cserepek összeragasztása	40, 43
Cserépedények bepólyázása	43
Csiszolatlan szerszámok	20, 17
Csiszolt fehér agyagedény	41
Csiszolt szerszámok	17, 20
Csizma alakú edény	18
Csomagolás gondossága	15
Csonka kúp alakú edény	19, 30, 32, 39
" " " " , kettős	19, 32
" " " " gyöngyök	30
Csontár	23
Csontbogozó	34
Csont fuvóhangszer	21
Csonthalom (rendszeretlen)	37
Csonthenger	31
Csontlemezre karcolt ábrázolás	33
Csontok porladása	23-24
Csontszerszámok	17, 20
Csontszínűre égetett agyagedény	41
Csörgő, fém	36
Csőves lábu edény	17
Csővecske, arany , hasáb alaku	30
" " , henger alaku	30
" " , lapos gömb	30
Cső , agyag	27
" , ólom	27, 36
Csőfektetési árok figyelése	13, 14
Csőtégla	25
Csüngő, kagylóból	21, 23
" , átfurt, kőből	21
" , vadkanagyarból	21, 23

	oldal
Desz kakoporsó	28
Díszítés fontossága az apró cserepeken	15
Domb, kis	26, 22
Domborműves cserépedények	28
Domborulat, vízszintes felületű (terepen)	26
Edénynyak, tölcseírszerű	18
Elliptikus alakú ablak	38
” gömbidomú edény	32
Emberi alakok (ékítmény)	28
” csontok szelektálása	16
” ” első kezelése	50
Engedély nélküli ásatás szabálysértés!	12
Ezüst alkalmazásának kezdete	20
Ezüst fibula, félkörfejes	34
Ék alakú kőbalták	20
Érmek (bronz) főzése	46
Fal, agyagba rakott	22, 26
” favázás, vályog	26
Falrakási módok	26
Falrakás, kőből	24, 26
” , öntött	26, 37
” , vegyes (tégla és kő)	26, 38
Farkasfog,- átfúrt (ékszer)	21
” (ékítmény, csempén)	41
Fatárgyak lassú szárítása	49
Favödör, bronzveretes	34
Fedő, csonkakúpos fogóval	41
Fehéres sárga nemesfém tárgy	21
” színű gyöngy	31
Fekete földfolt (sárga talajban)	22
” szín ezüsttárgyakon	44
” szulfidréteg ezüsttárgyakon	44
Feketés festés (edényen)	41
” patina fémtárgyakon	43
” szélű folt ”	48

	oldal
Fenőkő	20, 34
Ferde hálózat vonalakból	18, 36
Ferdén huzott párhuzamosok sora	32, 36
” vonalkázott háromszögek (dísz, edényen)	32
Festett vakolatdarab, díszítéssel	27
Festés, földdel, (ékitmény)	17
Félgömbös rézcsésze	39
” üst	39
Félkör alaku falmaradvány	38
Fényes patina ezüstitárgyakon	44
Fényképezés a leletekről	15
Fésűs vonalak (díszítés)	31, 36
Fésűvel huzigálás (dísz, edényen)	19
Figyelő hálózat	9, 13
Fog, átfurt (csüngődísz)	21, 23
Fogas karcolás	28
Fokosszerű bronz narci bárd	20
Fonott nyakörv	32
Földelszíneződés	14-15, 22, 28, 33
Földfolt	14-15, 22, 27
” , kerek	14, 27
” , négyzetes	22, 27
” , téglalap alaku	14, 28
Földmunkák figyelemmel kísérése	13
Furcsaságok gyűjtése	7
Függőleges barázdák csoportjai (dísz)	19
Függőleges vonalakra állított háromszögek (dísz)	32
Fülnek használt, átfurt dudor (edényen)	17
Fűrészfogak	20
Gagát gyöngy	29, 31
Girlandszerűen futó rovátkák	18
Golyó alaku agyagtest	17, 18
” edény	17, 32
Gombok, homorú, bronzbádog	21
Gombszerű gyöngy	31

	oldal
Gömbszerű gyöngy	31
Grafitos cserépedény	19
” felületű edény	19, 35
Gránátalma (dísz, edényen)	41
Griffes-indás sírlelet	34
Gula, felül átfurt, agyag	18
Gyermekjátékok	19
Gyertyatartó, csipkés szélű szárral	39
” , tölcséres talppal	39
” , tulipán alakú tartókkal	39
Gyöngy, agyag , kerek	21
” ” , négyszögletes	21
” ”	21
” , arany , cső alakú	21
” , csont	21
” , hasábidomú	31
” , kagylóból	21, 23
” , pasztából	21, 31
” , tojás alakú	30
” , üveg	20, 21, 31
Gyöngyfűzér	23, 28, 34
Gyűrű	17, 20, 32, 36
” , csont	23
” , tojásszerű lapításokkal	30
Habarc, barnára színeződött	37
” , kékre	37
” , középkori	26
” , római kori	26
Hajkarika, bepödrött	34
” , gömbölyű díszű	36
” , S végű	34, 36
Hal (ékítmény)	41
Halántékgyűrű, bepödrött	32, 34
Halmok, kis, mesterséges	14, 22
Hamus-pernyés folt a talajban	15, 22

	oldal
Harang alaku edény	18
Hatágú csillag	38
Hatszög (dísz)	38
Hattyu alaku kereplő	19
Háromélű fegyver	40
Háromlábú lábas	35, 40, 41
Háromszög, csíkozott	18
” , dísz karperecen	21
” , pontbenyomásos dísszel	19
” , sraffirozott (ékitmény edényen)	18
Házalapozások figyelemmel kísérése	13
Helyismeret	7
Helytörténeti gyűjtemények	8
” kiállítás	9
” klub	7, 9, 10
Helytörténeti munka	7, 51
” szakkör	7, 9, 13, 14
Henger alaku edény	30, 32
” serleg	32
Hengeres alsótestű kancsó	39
” cső alaku gyöngy	31
” cső, keresztornyolással	31
Hobbiból gyűjtés	9
Homokbányászás figyelése	14
Homorodó díszítmény	28
Honismeret	7
Honismereti klub	7, 9, 10
” szakkör	7, 9, 10, 13, 14
Hordó alaku gyöngy	31
” korsó	19
Hordó, fa kimustrált	27
Horogkereszt, kör belsejében	36
Hódfarkú cserép	37
Hólyagos testű rézpalack	39
Hullámvonalak (díszítés)	31, 33, 41
Hullámvonalas befésülés	28, 36
Hullámozó inda (díszítés)	39

Illatszeres üvegpalack	28, 29
Iskolai gyűjtemény	9
Ivelten körülfutó borda (ékítmény)	19
Ivsorok, mélyített (gyűrűn)	40
Játékkocka	28
Jelképes temetkezés	24
Kagyló, átfurt	23
” , csüngődísz	21
Kagylógombfűzér	23
Kancsó, csecses	41
” , csücskös	41
Kanna, csonka kúp alakú talppal	39
Karperec, csont	20, 28
” , kígyófejben végződő	30, 32
” , spirális	21
” , tojásszerű lapításokkal	30
” , üveg	28
” , vadkanagyar	23
Kavicssáv	27
Kályhafiók, bögre alaku	41
Kályhaszem, ólommázás	36
Kerek bélyeg	32
” gödör	22
Kerek mellbross, fém, dísz lappal	33
Kerek végű karperec	33
Kereszt, egyenlőszárú (mesterjegy)	32, 35
” , kör belsejében (dísz)	36
” , vonalkakötegekből	32
Kerítés, kővel (sír)	23
Kettős csüngő	34
” kúp alakú üvegedény	29
” kúp idomú orsó	33
” zezugos vonal	41
Kékesfekete edények	32
” rozsa	47

	oldal
Kérdőjelszerűen hajlított pántfűl	39
Kés, gombos végű	23, 31
”, kova	23
”, réz	23
Kétállatfejes karkötő	33, 34
Kétélű, egyenes vaskard	33
Kék színű gyöngy	31, 34
Kék üveges csüngős fülbevaló	34
Kétrét hajlított kard	33
Kígyó (ékitmény)	33, 41
Kígyófejben végződő karperec	30, 32
Kiöntő a szájeremen	18, 32, 39
Kitapasztás, gödör oldalában	28
Kivirágzásféleség, világos, réztárgyakon	45
Koncentrikus barázdák (dísz)	21
” bemélyítések	19, 21
” körvonalak	18, 20, 32
” négyszögek (pontsorokból)	29
Korongos függő (ékszer)	21
Korsó, hegyes élű hassal	18
Korsó, szopókás	41
Kör alaku alapfalmaradvány	38
Kör alaku földfolt	22, 31
Kör, pontsorból	29, 32
Körárkos bütyök (dísz)	19
Körívek (karperecen)	21
Körök, koncentrikus	32
Körömbenyomással díszítés	17
Körte alaku folt a talajszintben	15
Körteidomú rézfazék	39
Körvonalpárok (dísz)	41
Kövekkel díszített állatfejes karkötő	33
” kitöltött rekesz	33
Községi gyűjtemény	8, 9
Kőbalta, nyéllyukas	23, 20
Kőborítás (sírál)	23

	oldal
Kőkoporsó	28
Kőkorlátkerítés	38
Kőlapkoporsó	28
Kőoltárka	30
Kőtábla, domborművel	30
Kőszerszámok	17, 20
Kőtárgyak összeillesztése	50
Kulcs (sírlelet)	34
Kúp alakú cserép	37, 38
Kúp (dísz edényen)	18, 19, 32
Kuporított fektetés	23
Kutatási feladatok helytörténeteknek	51, 52
Lapos, félgömbös rézüst	39
Lábas, négy, agyaglap	18
” , nyeles, háromlábú	35, 40, 41
Láncszemekből álló fonat	33, 34
Lándzsaleveles fülű rézkanna	39
Lándzsaszerű levél (dísz pipán)	41
Leletbejelentés kötelezettsége	10, 12, 13, 14
Leletkörülmények feljegyzése	11, 14
Leletmegmentő hálózat	10, 13
Levél, benyomott (dísz)	28
Lépcsőminta (dísz edényen)	18
Lépcsőzetesen haladó vonal	17
Lignit gyöngy	31
Lila szín ezüstitárgyakon	44
Lovas temetkezés	23
Lófej (dísz mécsesen)	29
Lyuk a talajszintben	22
Madáralak (dísz)	33
Madár alakú kereplő	19
Magángyűjtemény létesítése	8
Márványgyöngy	21, 23
Máz, agyag (dísz)	17

	oldal
Medaillonos rézpalack	39
Megkövesedett réteg vastárgyakon	47
Merőlegesen találkozó vonalak	17
Mécses, agyag	28
Mécsbélyeg: CRESCENS	29
” : FORTIS	29
” : OCTAVUS	29
Mécs, bronz	28
” , emberi fej alakú	29
” , fém	28
” , kerek	29
” , négyszögű	29
” , üveg	28
Méhkas alakú gödör	31
Mértani díszítőelem (freskón)	27
” ”	31, 39, 41
” mintákkal díszített kard	33
Mészbetét (dísz)	17
Mészhabarcs, rózsaszínű	37
” , sok apró kavicsal	37
” , téglaporos	37
” , téglazuzalékos	37
Mozaikszemcsék	27
Munka leállítása építkezésnél stb.	12
Muzeális leletfajták	8
” leletek tulajdonjoga	8
Múzeumi baráti kör	10
Műemléki ” ”	10
Négyszög körben, négyszögön belül kör	36
” (díszítmény edényen)	36
Négyszögű sötét folt(a földben)	22, 30
Négyzetes helyiség alapfala	38
Növényi díszítőelemek (freskón)	27, 38
Nyakperec	20, 34

	oldal
Nyílhegy, szakállas	34
Nyolcszögű ablaknyílás	38
” alapfalmaradvány	38
Obszidián szerszám	20
Okkerrög	23
Oldalt fektetés	23
Olló	20
Olló, hosszú nyelvű	34
Olvasztótégely	23
Orsógomb, agyag	28, 34
”	28
Oválisan kiszélesedő végű karperec	32
Ólomborítás a kupolán	38
Ólomcső	27, 36
Ólommáz, áttetsző, fénylő	35
Ónmáz, fehér, színes mintákkal	35
Ónozott rézedény	39
Ötszirmú virág (festve)	39, 41
Övesat	36
Padlófajta	27
Padlófűtés	25, 27
Padló, mozaik	27
Padlótartó oszlopocska	27
Pajzsdudor	34
Palack alaku cserépedény	36
” világítónyílás	38
Palack, körteidomú, csavaros kupakkal	39
Papagájcsőr alakú kiöntő	39
Patkó alaku csüngő	31
Pálcikával bevéselt dísz	31
Párhuzamosan haladó vonalak	36
Párta, féldrágakövekkel díszített	36
” , fémzsalakból tekercselt	36
” , fémveretes	34

	oldal
Párta, gyöngyös	36
” , préselt veretes	36
” , zsinóros	36
Pártaöv, esztergályozott csonttal díszített	36
” , fémszálakból szőtt	37
” , fémveretes	36
” , gyöngyös	36
” , selyem	37
Pecsétes agyagáru	28
Pecsétnyomó , kerek	40
” , ovális	40
Pestises óntárgyak kezelése	48
Pénzbírság a bejelentés elmulasztásáért	12, 13
Pikkelyes minta	41
Piros pettyes pikkely (dísz edényen)	41
” színű gyöngy	34
Pontok gyűrűje	18
Pontsorból kör (dísz)	18, 19
Préselt lemezes avar sír	34
	43
Ragasztás eltorzulás elkerülésével	43
” sellakkal, következményei	19
Rácsminta (díszedényen)	28
Ráncos serleg	28, 30
Rárögzített, domború dísz	11, 12
Régészeti feltárás engedélyezése	23
Rézár	23
Rézbalta, lapos	23
Rézcsákány, ellentett élű	21
Rézgyöngy	21
Rézgyűrű	39
Rézkanna, csonka kúp alakú	39
” , fedele csúcsán gomb	21
Rézkarperec	18, 38
” , függőleges párhuzamosak között	19

	oldal
Rovátka, széles, lapos	18
Rozetta, bélyeg	32
" , hatlevelű	31
" , négylevelű	31
" , nyolclevelű	31
Rozettás fülű rézkanna	39
Rózsák, gyűrűkövön	40
Ruhakapocstű, bronz	29
" , ezüst	29
" , kengyelen borda	30
" , korong alaku	29, 30
" , " gomb a kengyelen	30
" , sokgombos	34
" , szárnyas	29
" , T alakú	29
" , tücsök alaku	29
Rücskös, kemény réteg óntárgyakon	48
Sakktáblaminta	32
Sakktáblaszerű dísz	18
Sarlófogak	20
Sárfal	38
Sárga agyagfolt (a talajszintben)	22
" földfolt (fekete talajban)	22
" mázás kályhacsempe	36
Sárgásfehér edény	32, 35, 36
" szürke edény	41
Sárhabarc	37
Sározott vesszőfal	15
Sártapasz darab	22
Sáslevél alakú penge	40
Sásszerű levél (dísz)	41
Segítség a múzeumoknak	10, 14
" a honismereti és helytörténeti mozgalomnak	9
Serlegszerű ivóedény, talppal	19
Silógödörök figyelemmel kísérése	14

	oldal
Sírkő, felirattal	30
Sodrott karika	34
Söprűvel huzigálás (díszt)	19
Sötét színű nemesfém tárgy	43, 44
Sötétszürke réteg fémtárgyakon	48
Spirálminta aranyszálakból	33
Stukkódarab, díszítménnyel	27
Sugár, díszgyűrűn	40
S végű halántékgyűrű	34
Szablya	40
Szalag, görbe formájú	30
" , ujjbenyomással tagolt	30
" , " , girlandszerű	30
Szalagminta aranyszálakból	33
Szalagszerű fül (edényen)	32
Szamárhátív	38
Szaru karperec	20
" lábperec	20
Szarvasfog, átfűrt	21
Szegfű (dísz edényen)	41
Szegletes edényforma	18
Szemölcsök (dísz edényen)	19
Szenyeződött tárgyak gondozása	42, 46, 50
Sziklafaragás bejelentése	14
Színes üvegdarabokkal kitöltött rekesz	33
Szív alakú csüngő	21, 33
" " dísz	21
" "	31
" lemez (fém)	21
Szobrocska, agyag	30
Szopókás korsó	41
Szögben találkozó vonalak	18
Szőlőfűrt (díszpipán)	41
Szürke por hólyagszerű dudorban, óntárgyakon	48
" portól takart pontok, óntárgyakon	48

	oldal
Szürkés, piszkos fehér kloridréteg	44
” , sárga rozsda	47
” , szélű folt óntárgyakon	48
Szűrős agyagkorsó	41
Talajelszíneződés	13
Tapasztott padlónyom	22
Tarsoly sár, bronz	34
” , csont	34
Tarsolyveret	34
Tál, háromszögletű	8
” , magas talppal, csonka kúp alakú	39
” , négyszögletű	41
” , talpas, félgömbidomú	41
” , ” , lapított gömbszelet alakú	41
Tárolás, borostyánkőé	49
” , bőrtárgyaké	50
” , embercsontoké	50
” , ezüstitárgyaké	44
” , fatárgyaké	49
Tegez, csontveretes	34
Terra sigillata	28
Terrazzo	27
Tetőfedő cserép, színes mázzal	36
Textillenymat	17
Textilmaradvány első kezelése	50
T alakú borda (díszedényen)	19
Téglabélyeg , ALA I B	26
” , CL PL P	26
” , COH VII BR ANT	25
” , COH I S S S	26
” , COH I VLP P	25
” , EXER PANN INF	26
” , FRIGERIDVS V P DVX	26
” , LEG I AD	25
” , LEG II AD...	25

	oldal
Téglabélyeg	25
”	25
”	25
”	26
Tégla, égetett	24
”	25
”	25
”	25
”	25, 27
”	25
Téglafal	26
Téglakoporsó	28
Téglasír	28
Tisztítás, aranytárgyaké	43
”	49
”	50
”	46
”	44
”	45-48
”	50
”	50
”	48
”	45
”	49
”	47
Tojás alaku pecsénymó, csúcsos	40
Tojásfüzér (dész)	27, 28
Tojashéjvékony üvegedény	36
Tojástartószerű edény, talppal	18
Tompaszög sávokból	38
Topáz gyöngy	31
Tömlő, csontszájas	34
Törtvonalak hálózata	20
Trapéz alaku folt a talajszintben	15, 22
Tudományos értékelés előfeltételei	52
”	51

	oldal
Tudományos feldolgozás módszere	51
Tulipán (díszedényen)	41
Tulipánbimbó (festve)	41
Tulipánszerű virág, csipkézett széllel	41
Turbántetejű kőhenger	40
Tű, golyófejű	21
”, gömbvégű	21
”, levélszerűen kiszélesített nyakú	21
Tükör, bronz	28
Ujjbenyomások	17, 19
Unikum gyűjtése	7
Urna, bronzveretes	18
”, ember alaku	17
”, tállal lefedve	23
Üres háromszögek füzére	32
Üst alaku edény	35
”, rézköcsög	39
Üveg, kristályossá vált	49
”, megbarnult	49
”, szívárványszínben játszó	29, 49
Üvegedény, csonka kúp alakú hassal	29
”, félgömbidomú ”	29
”, golyóidomú testtel	29
”, henger alaku hassal	29
”, kettős csonka kúp idomú testtel	29
Üveggyöngy	33
Üvegpalack, hasábidomú hassal	29
”, szópókával	29
Vadkanagyar (csüngődísz)	21
Vadkanfog, átfurt	21
Vaskapocs, S alakú	30
Vaskarperec	20, 29
Vaskés	30, 36
Vas lábperec	20

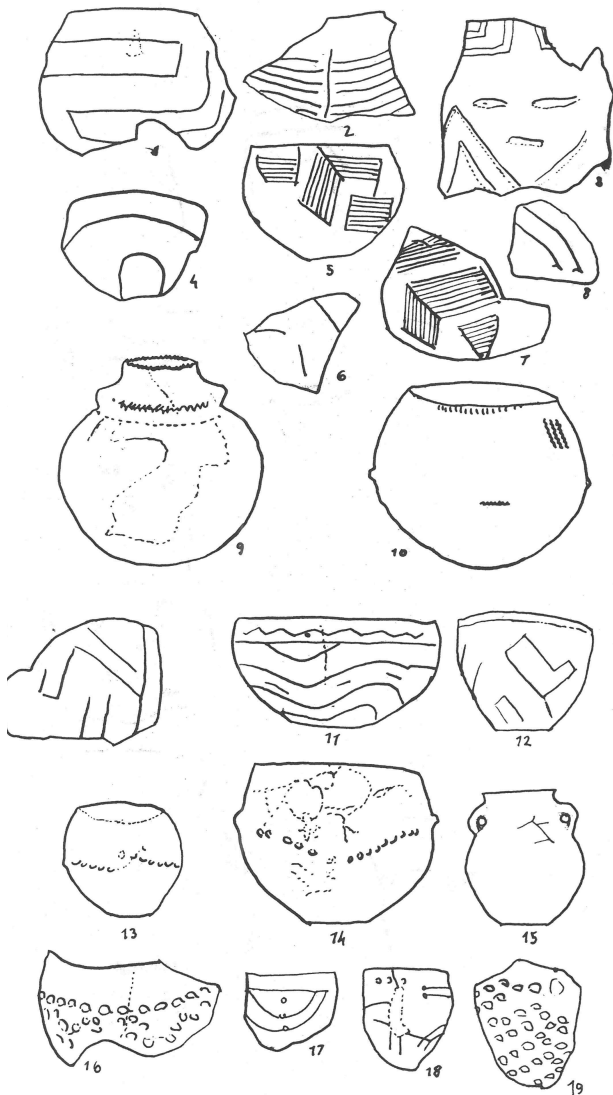
Vas ruhakapocs	36
Vassalak	37
Vastárgyak hevítése	47
Vályú alakuidom (dísz edényen)	41
Verejtékcseppes üvedény	36
Vesszőfalsározás	15
V alakú dísz	18
Védőbevonat fémtárgyakon	45, 47, 48
Vékony fehér agyagedény	35
Virágcserep alaku tál	19
Virágdísz, képzeletbeli	41
Virágfüzér, dísz edényen	39
Virágszerű dísz	31, 41
Visszahajtott végű karperec	33
Voluta (dísz edényen)	18
Vonaldíszes edény	17, 18, 28
Vonaldísz, körömmel	28
” , pálcikával	28
Vonalköteg, négyes	32
Vörös-fehér sávok	19
Vörös karneolkő gyűrűben	40
X alakban metszik egymás vonalak	32
X jel kör belsejében	36
Zabla	20, 28
Zegzug mustra	39
” vonalakkal díszítés	33, 41
Zöld madár (dísz edényen)	41
” mázas kályhacsempe	36
” patina réztárgyakon	45
” üveges csüngővel fülbevaló	34
Zöldbe játszó világos sárga máz	36, 41

TARTALOMJEGYZÉK

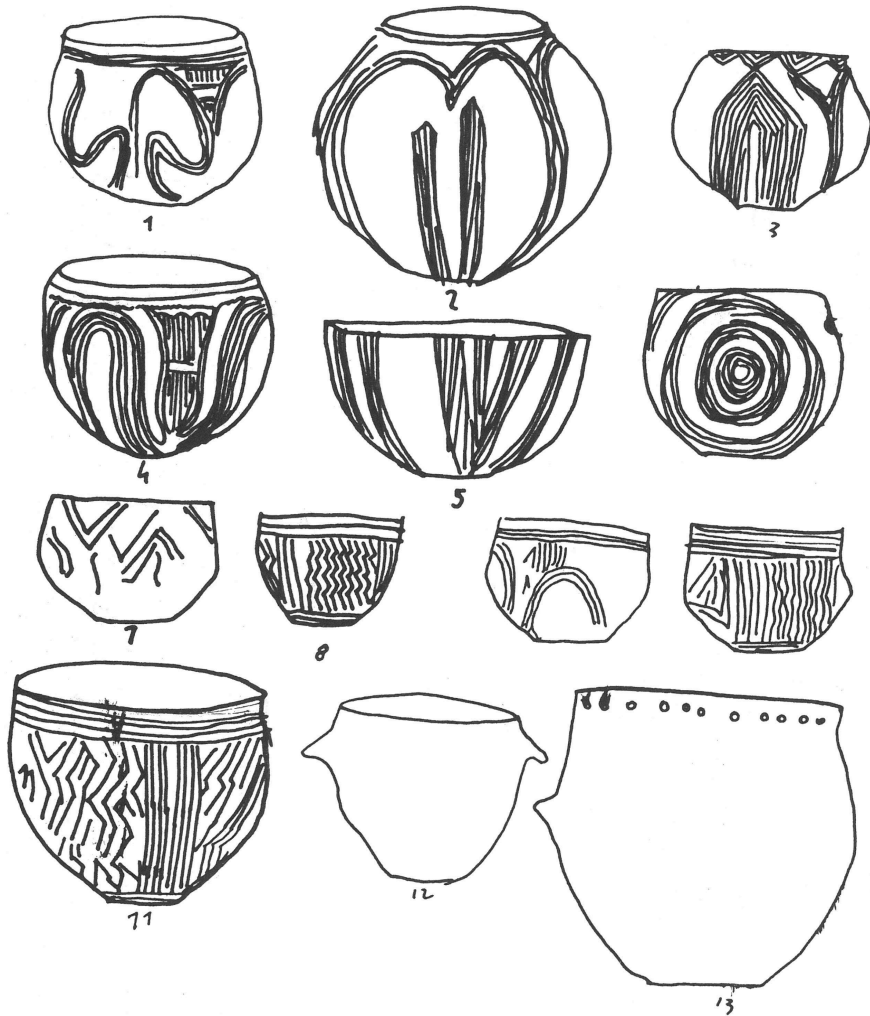
Alapelvek. Néhány fogalom tisztázása. Végző, ideális cél.	
Helyes viszony a honismeret-helytörténeti mozgalom és a hivatásos szakemberek között	7
Ki végezhet, vezethet történetkutató, régiségfeltárást?	11
A honismereti és helytörténeti szakkörök aktivistáinak a feladata, nagy jelentőségű hivatása	13
Az őskori (a római kor előtti, az írás nélküli társadalomtól fennmaradt) régészeti tárgyak főbb ismérvei	16
Az őskori cserépedények (kerámia) főbb sajátosságai	17
Őskori fémtárgyak néhány ismertetőjegye	20
Őskori építmények, létesítmények sajátosságaiból	22
A római kori emléktárgy főbb jellegzetességei. Antik építményeink, létesítményeink jellemző ismérveiből	24
A római kori háztartások használati tárgyainak főbb ismertetői	28
Római kori ékszerek, fém- és művészeti tárgyak néhány sajátossága	29
A dák és a jazig (szarmata) emléktárgy főbb sajátossága	30
Korábbi (régibbi) középkori („népvándorlás kori”) leletek főbb ismérve	31
„Népvándorlás kori” fémtárgyak néhány sajátossága	32
„Népvándorlás kori” sírok és létesítmények sajátosságaiból	33
A későbbi (újabb) középkori leletanyag főbb ismérvei (a magyar honfoglalás korától)	34
Magyar középkori sírok, létesítmények főbb sajátosságai	36
A török kori emléktárgy néhány ismertetőjegye	37
A török kori fémtárgyak és edények néhány ismérve	39
A török kori agyagtárgyak és edények főbb jellegzetességei	40
A rozsdásodó, szennyeződött tárgyak első gondozásban részesítése	42
Az égetett agyagtárgyak első kezelése	42
A fémtárgyak első gondozása	43
Egyéb anyagból készített tárgyak első kezelése	49
A „hon” megismerőjéből a „hely” történetének a kutatója fejlődhet ki. A tudományos értékelő feldolgozás főbb szempontjai	51
Idevonatkozó, részletesebb szakirodalom és a képanyag forrásai	53
Betűrendes mutatók táblázata	55
Képes táblák	

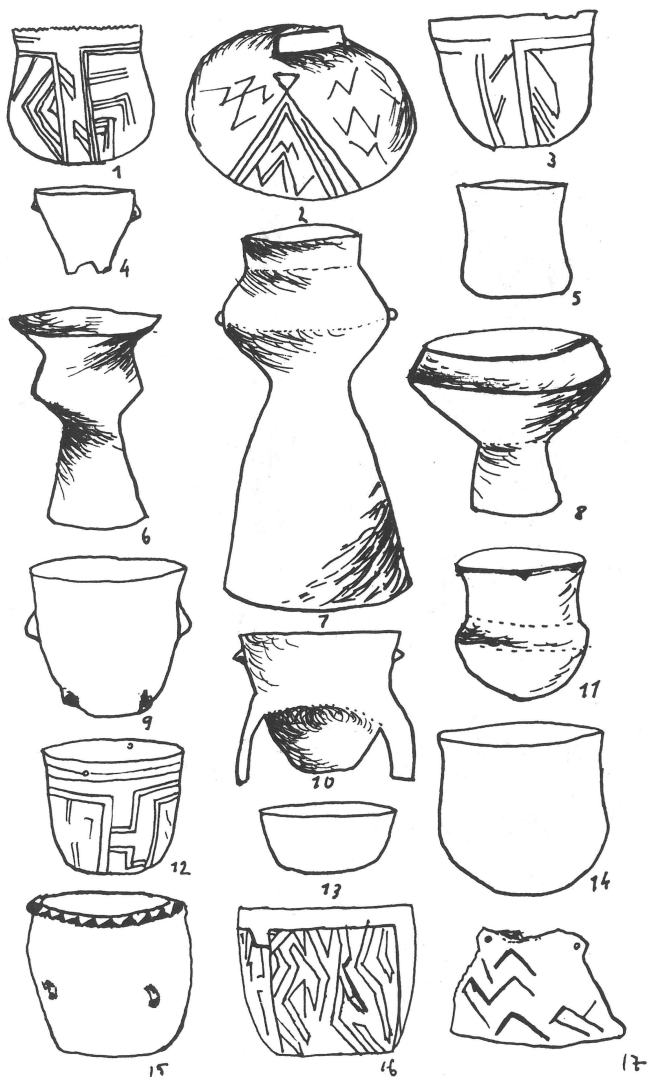
I. tábla. 1-12. rajzok: néhány cserépedénytöredék és egy edényforma a későbbi kőkor elejéről („kőrösi kultúra”)

II. tábla 1-19. rajzok: cserépedényrészek és -edényformák a későbbi kőkor „vonaldiszes kulturájából”

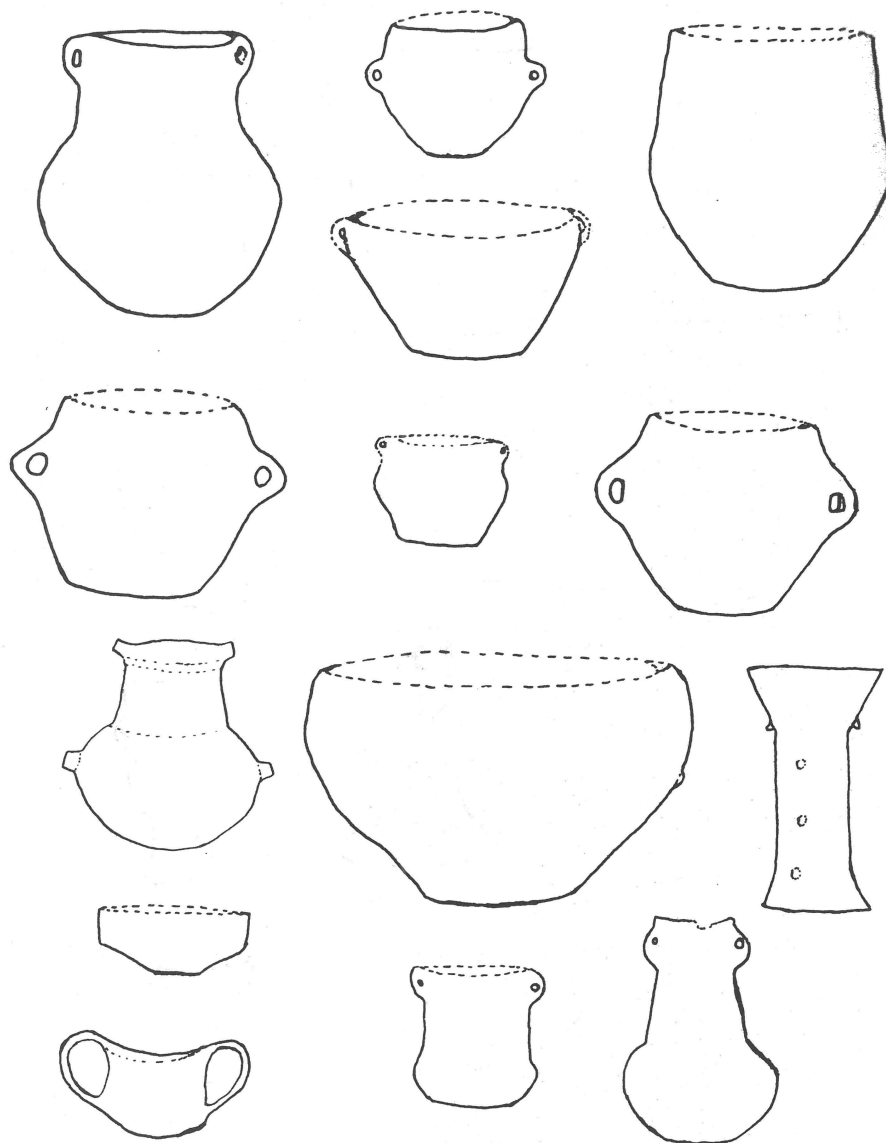
III. tábla 1-13. rajzok: Cserépedényformák és -diszítések a későbbi kőkorból („bükki kultúra”)

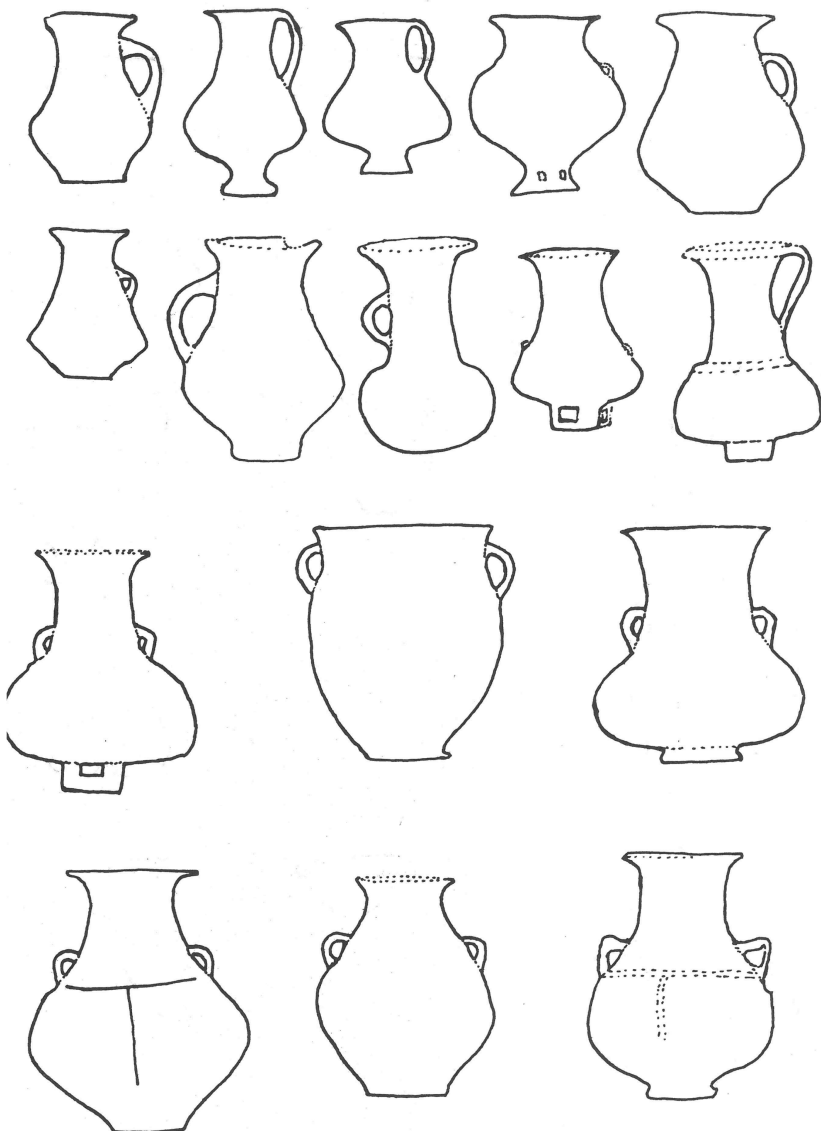
IV. tábla 1-17. rajzok: cserépedényformák és -diszítések a későbbi kőorból („tiszaikultura”)

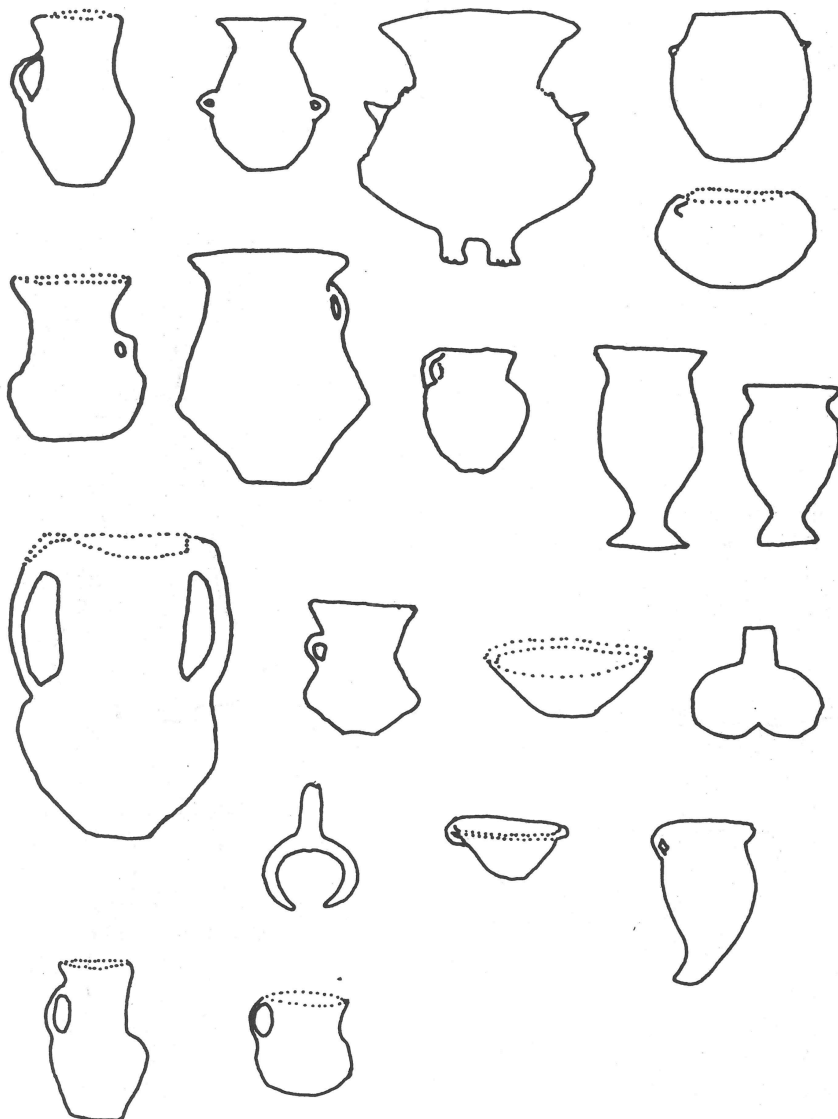
V. tábla: néhány cserépedényforma és díszítési mód a későbbi kőkor végső szakaszából

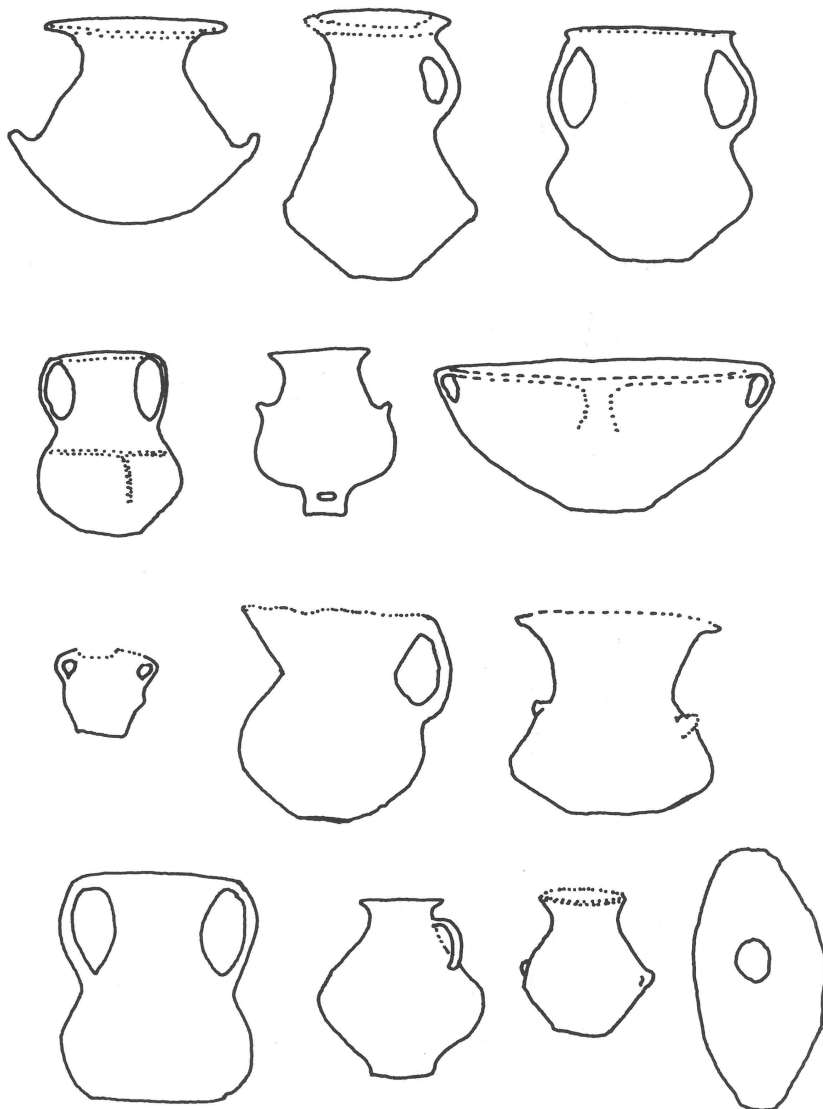
VI. tábla: néhány cserépedényforma a rézkorból („bodrogke-
reszturi kultura”)

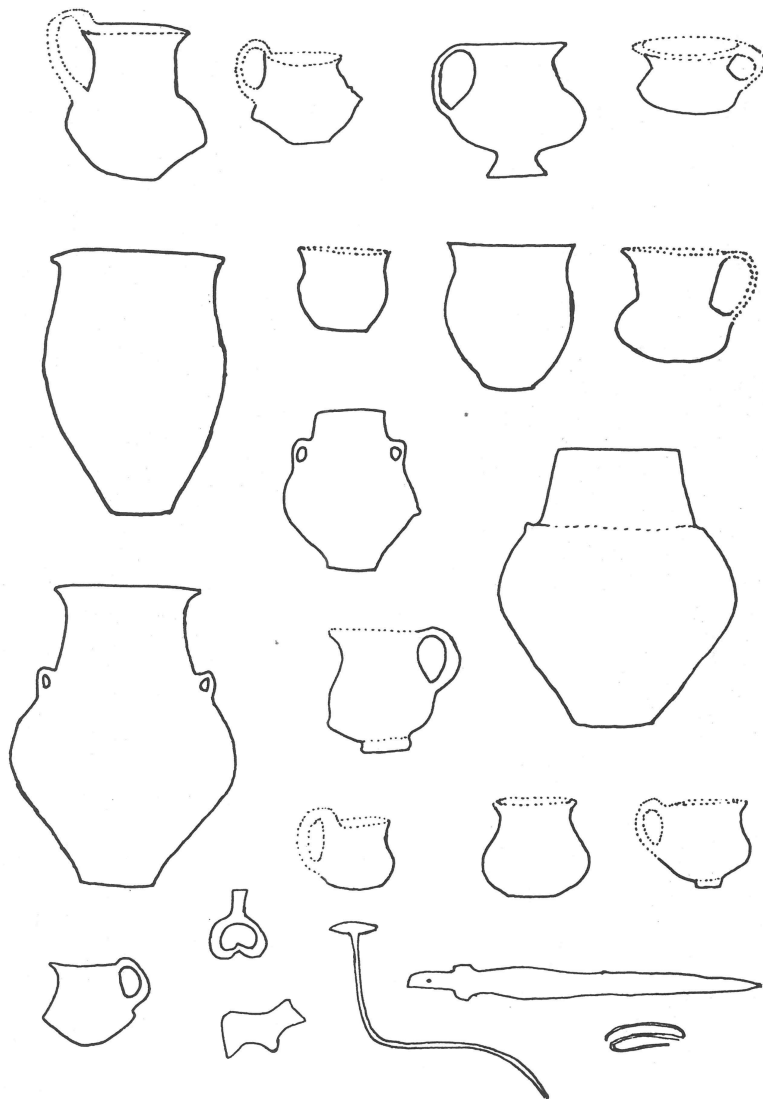
VII. tábla: néhány cserépedényforma a bronzkor elejéről

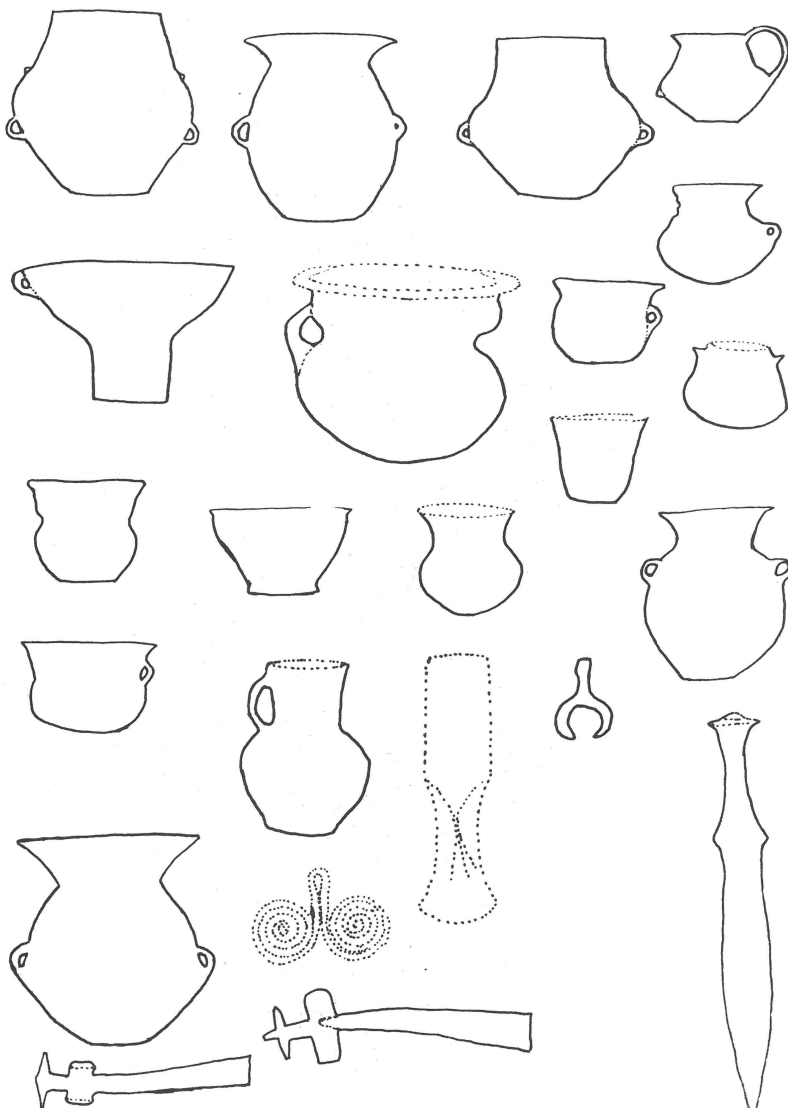
VIII. tábla: néhány cserepedényforma a bronzkor II. szakaszából

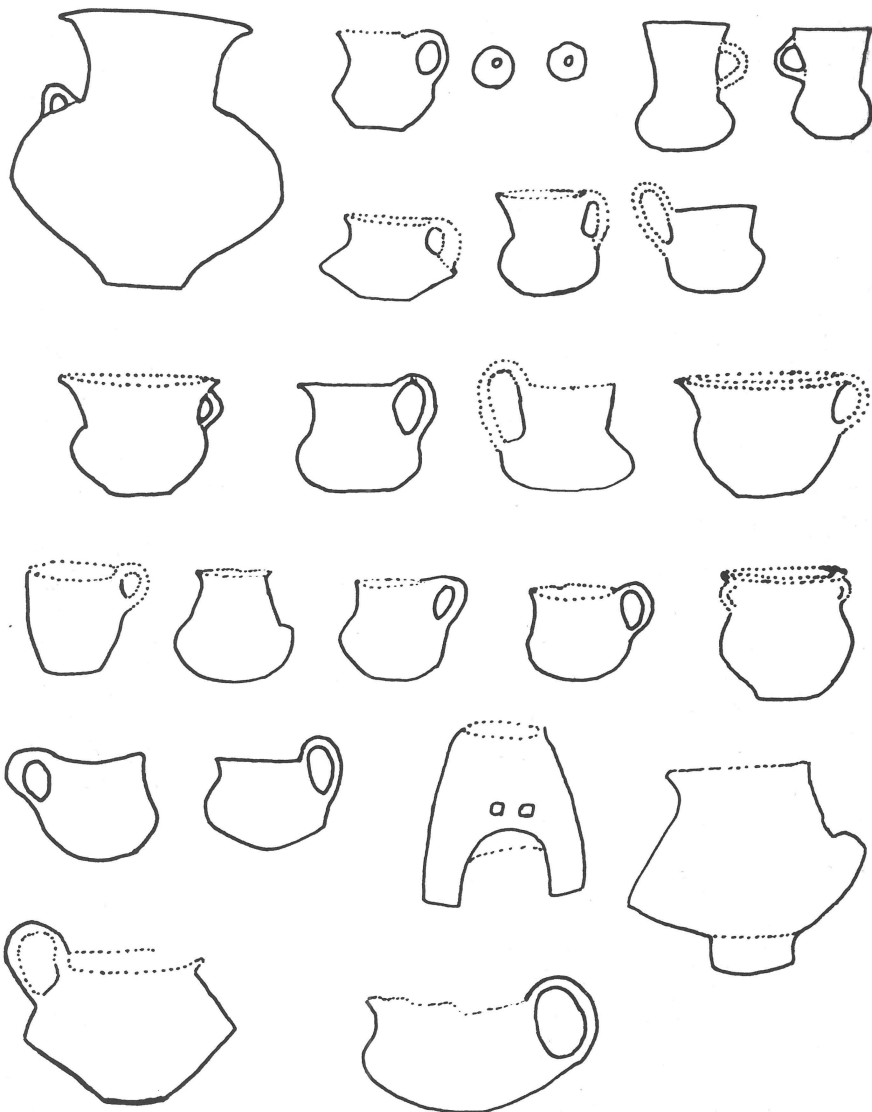
IX. tábla: néhány cserépedényforma a bronzkor II A szakaszából

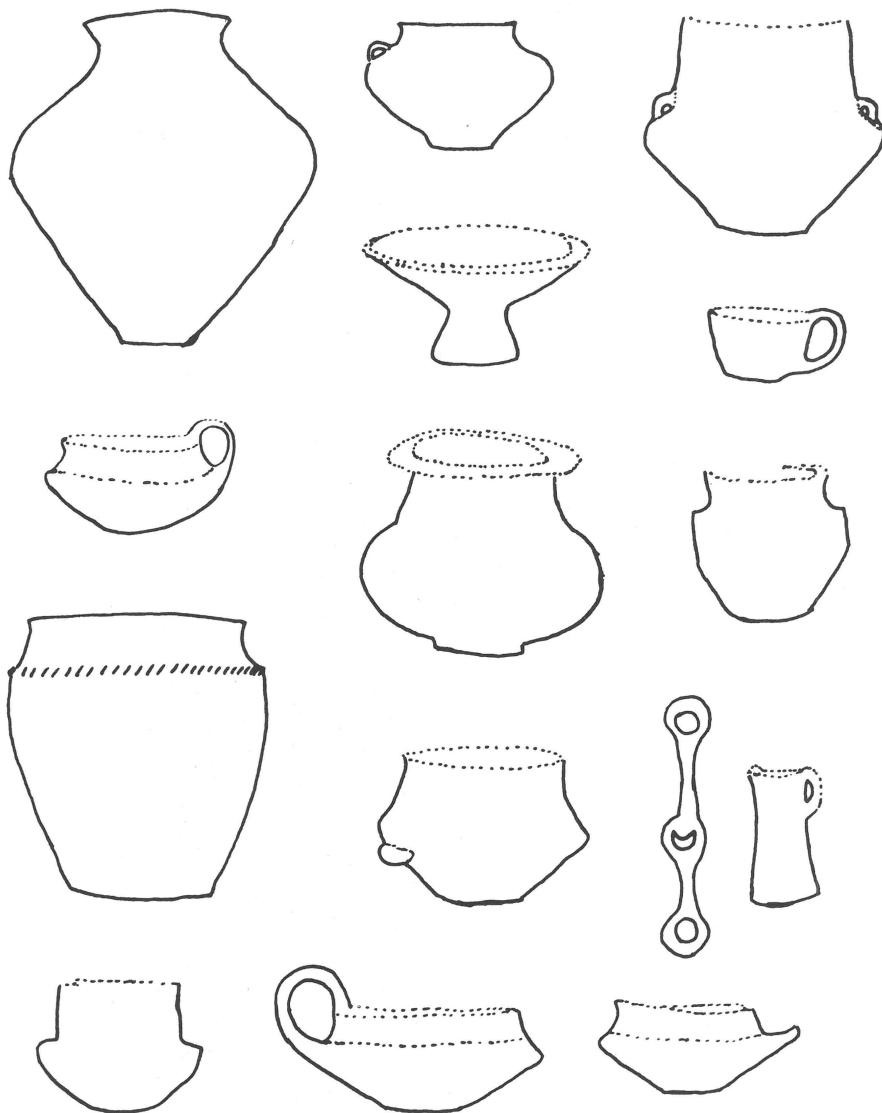
X. tábla: néhány cserépedényforma és fém tárgytypus (tőr, szalaghenger, huzal, lunula) a bronzkor III. szakaszából

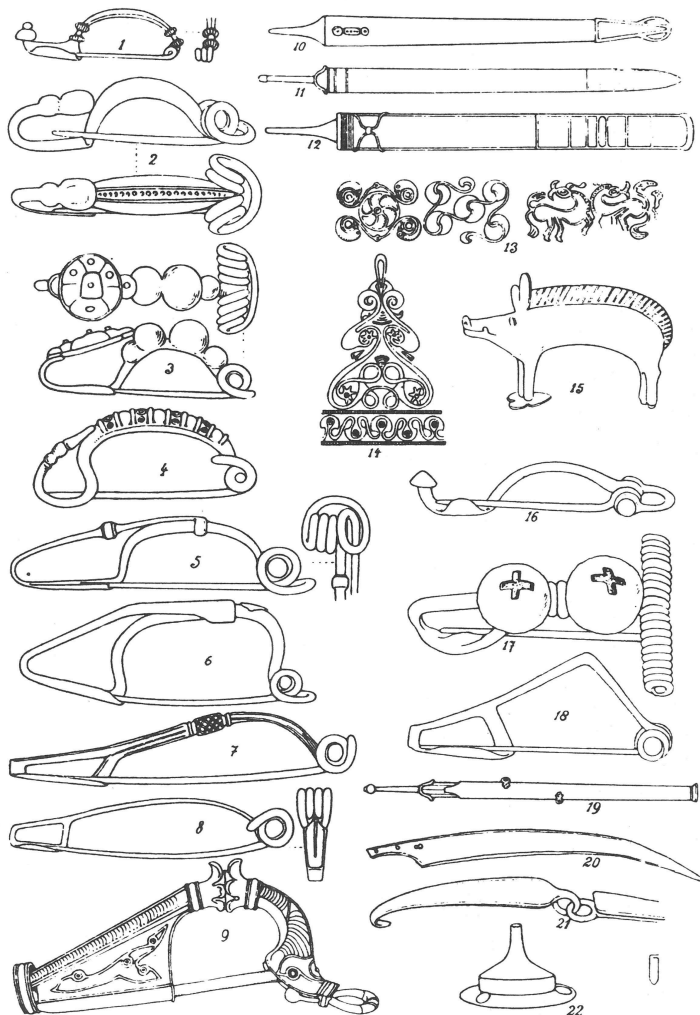
XI. tábla: cserépedényformák és fémeszköztípusok (tőr, fejsze stb.) a bronzkor III. szakaszából

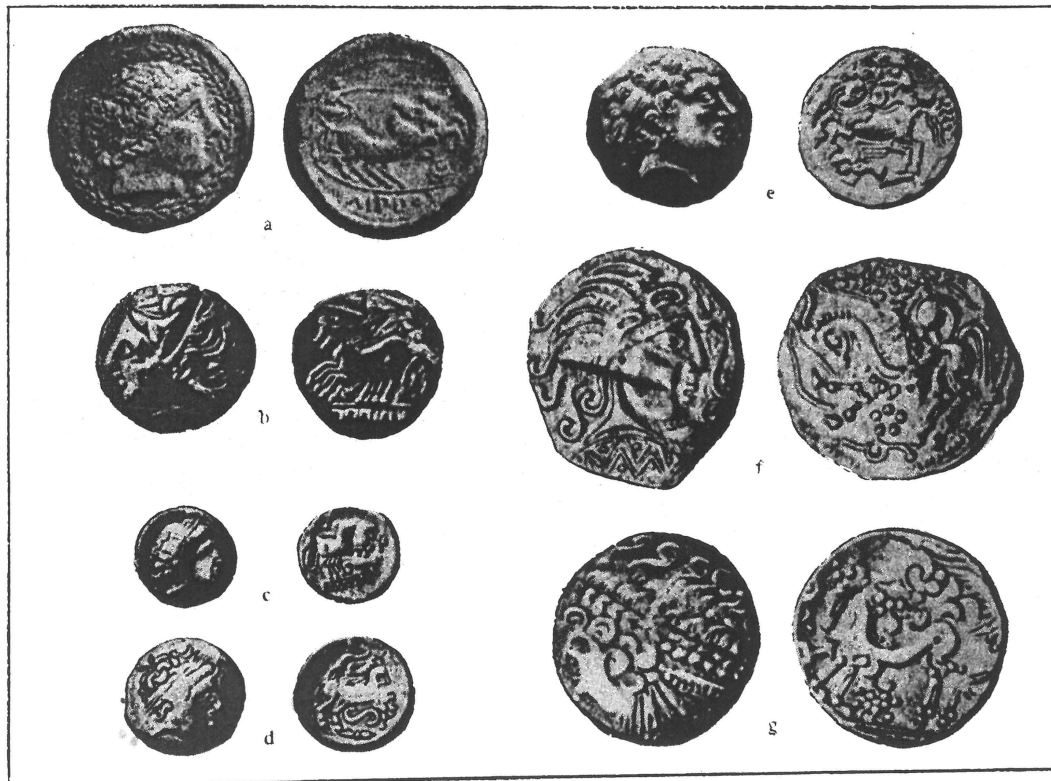
XII. tábla: néhány cserépedényforma a bronzkor végső (IV.)
szakaszából

XIII. tábla: néhány cserépedényforma a vaskor régebbi szakaszából (Hallstatt)

XIV. tábla: áttekintés a ruhakapcsolótűk (fibula) és a kard-forma fejlődéséről; kelta (1-15. rajzok) és germán (16-22. rajzok) leletek az i.sz.e. utolsó öt évszázadból (Molnár Ilona reprodukciója H.Hahne művéből: Das vorgesch. Europa..., 69. o., 79. kép)

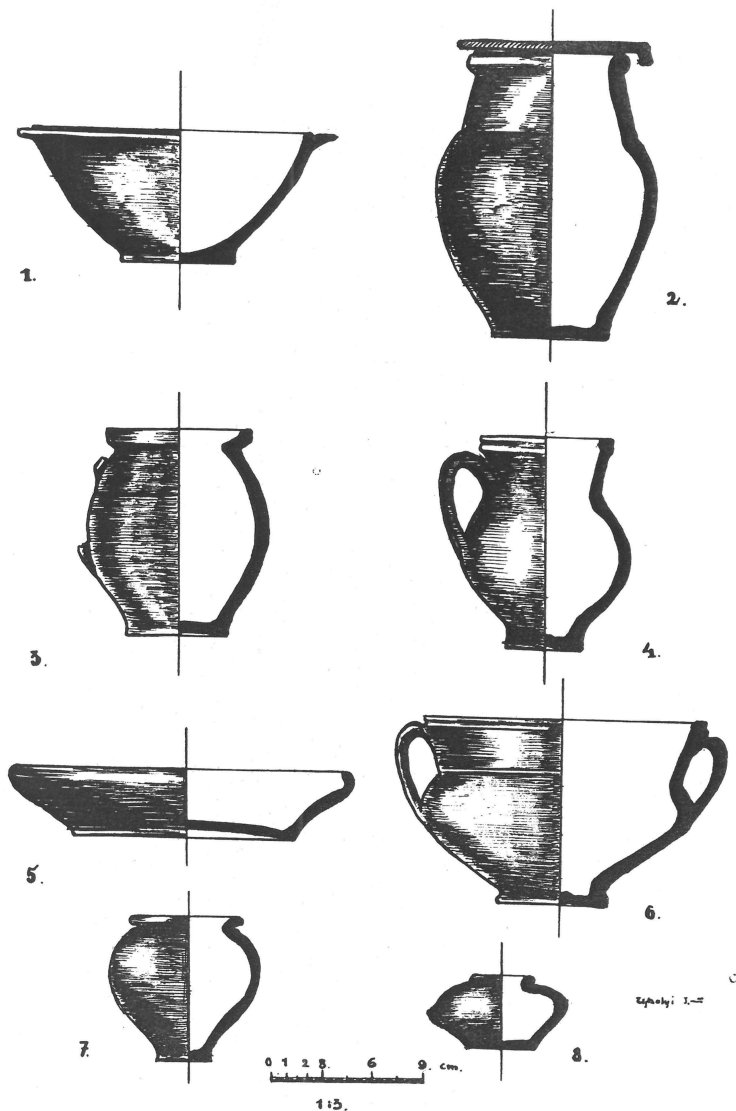
XV. tábla a-g képek: kelta érmek típusai az i.e. 3.-1. évszázadból (Molnár I. repr.-ja id. műből, 67. o., 78. kép)

XVI. tábla: festett (2-8. képek) és grafitos (9-12. képek) cserépedényrészek a későbbi vaskor végső szakaszából (la Tène); Molnár I. reprodukciója a Tanulm. Bp. multjából 4.1936.X. táblájáról (Nagy L. cikke)

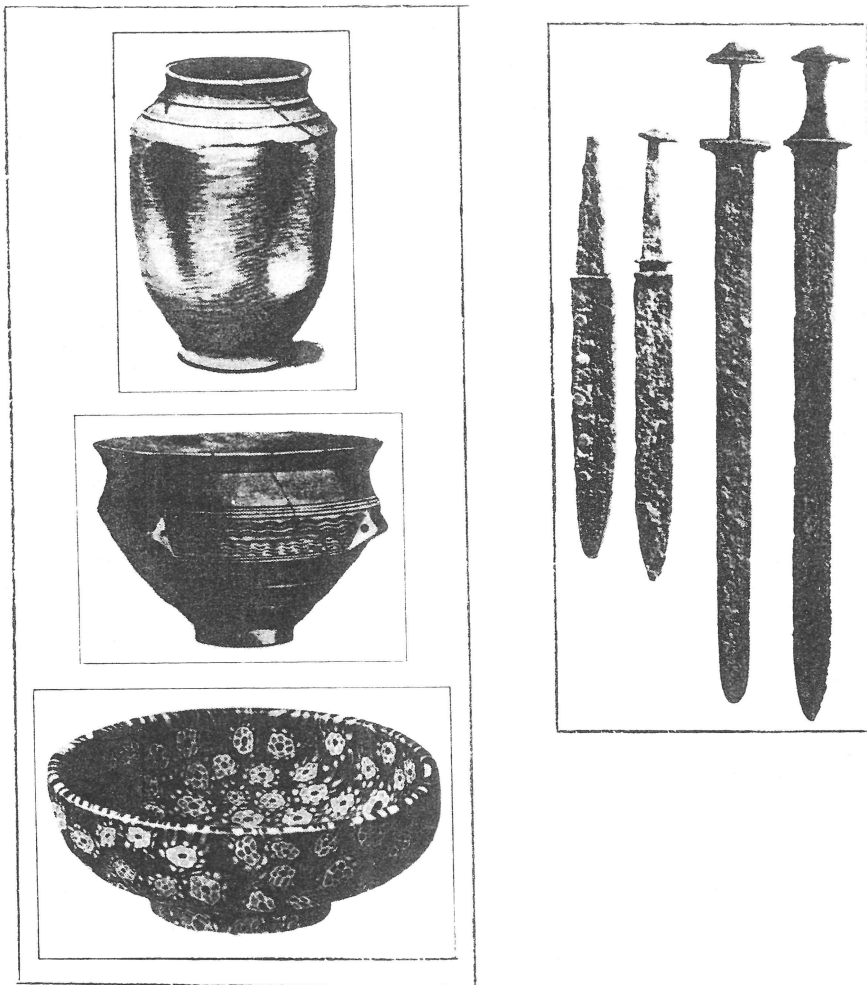
XVII. tábla: helytörténeti kiállítás rómaikori sirkövek, agyagedények (amfora, raktáredény, „ráncos serleg” stb.) bemutatásával (Bp. III. Korvin O. u. 61-63.sz. modern bérház alagsorában)

XVIII. tábla. 1-8. rajzok: néhány cserépedényforma a római-korból (Ujhelyi Jenő rajzai)

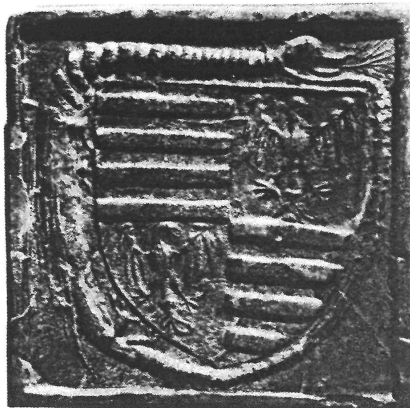
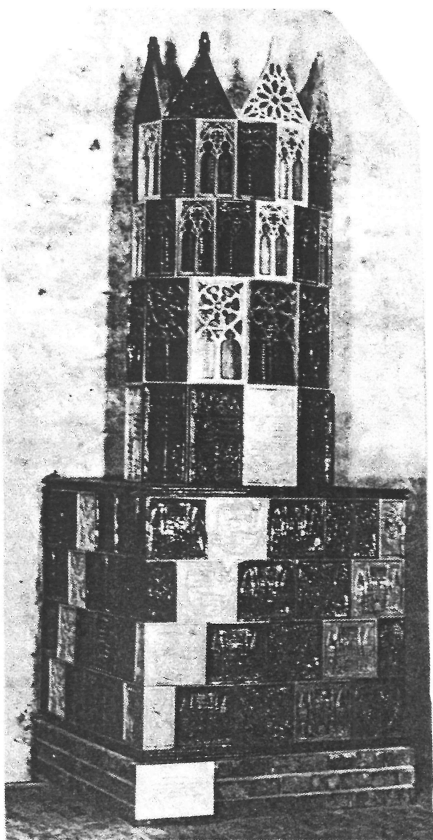
XIX. tábla: pénzfajták a rómaikorból (az I. sorban sestertius-ok id. Agrippina, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Herennia Etruscilla mellképével; a II. sorban antonianus (Cornelia Supera), medaillon (Probus), miliarensis (Constantinus I.), follis (Galerius Maximianus), fél follis (Helena); lejjebb denarius, semis (féldenár), fél aureus (aranyérme), egész, fél és harmad solidus (arany), quadrans, siliqua és centenionalis formái)

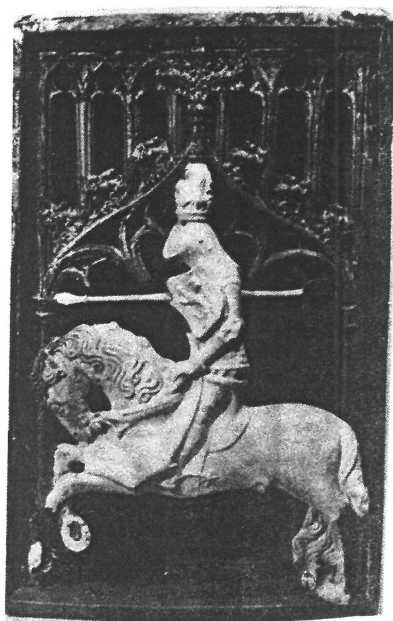
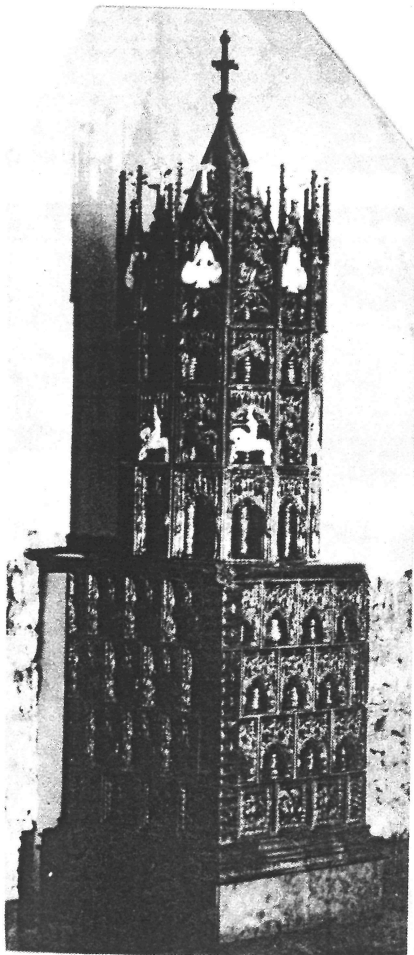
XX. tábla: képek vandál (keleti germán) agyag- és üveg-
edényekről, i.sz. 4. évszázadából, ill. germán vaskardokról
és vágó késekről a népvándorlás korából (Molnár I. rep-
rodukciói H.Hahne id. művéből: 90. o., 107-109. és 99. o.,
120. kép)

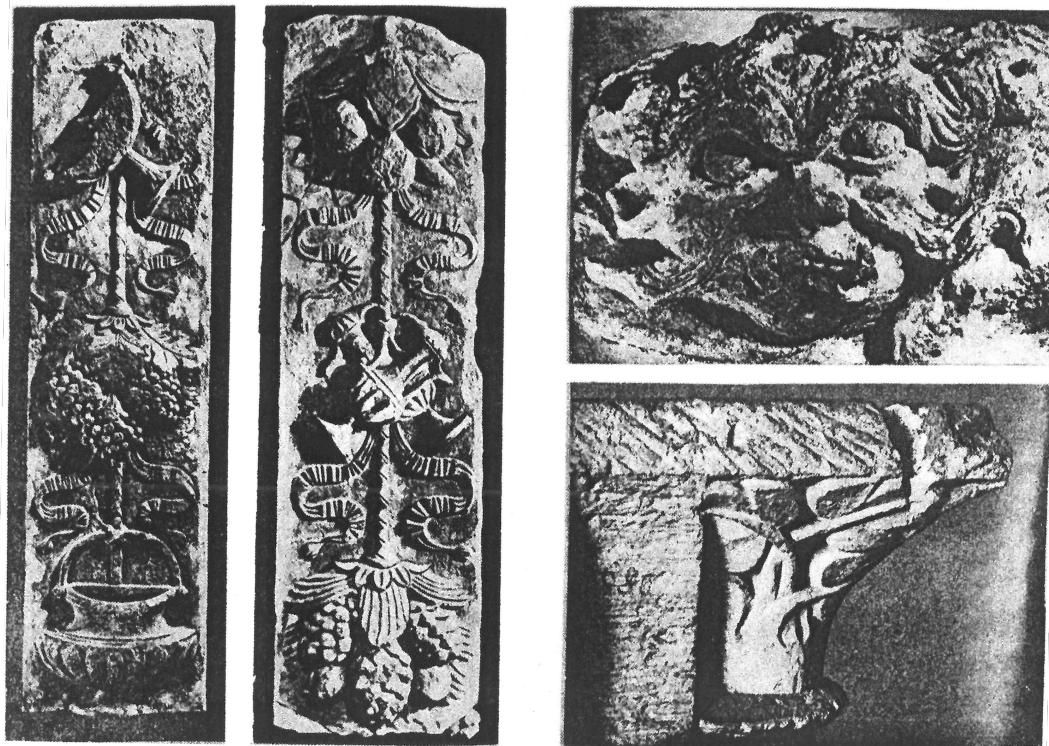
XXI. tábla: néhány cserépedényforma az i.u. 15. századból
(Molnár János felvétele).

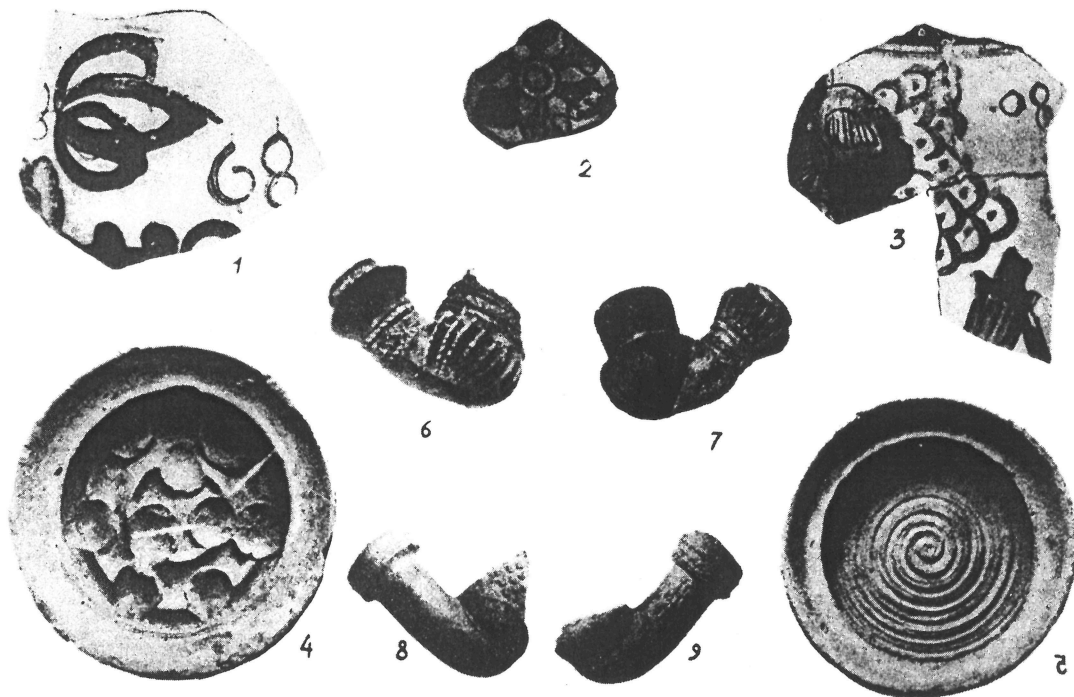
XXII. tábla: képek i.u. 15.századi diszes (alakos) kályha-
csempékről és a belőlük újjáépített kályhákról (Molnár
János felvétele)

XXII/a tábla

XXIII. tábla: 13. és 15. századi kőfaragványok, ill. 14. századvégi gyámkő (Molnár I. reprodukciói; Mihály I.-Lócsy E.-Holl I., A középkori Buda és Pest, 19, 32, 35. o.)

XXIV. tábla: égetett agyagedények és -tárgyak a törökkorból;
1-3.: majolika edényrészek; 4-5.: kályhafűőkok; 6-9.: pipák
(Molnár J. felvétele; ld.: Fekete L. és társai: Budapest a törökkorban, 142. tábla.